

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «магістр»)

на тему:

«Ціннісно-нормативне обґрунтування концепції легітимного насильства в лібертаріанстві»

Виконала:

студентка 2-го року навчання,

спеціальності 033 Філософія

Кутняхова Богдана Миколаївна

Керівник:

Єрмоленко Анатолій Миколайович,

доктор філософських наук, професор,

член-кореспондент НАН України

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-9
РОЗДІЛ I. Легітимація насильства в соціумі.....	10-30
1.1 Історія формування поняття насильства.....	10-19
1.2 Легітимне та нелегітимне насильство в соціумі.....	20-27
РОЗДІЛ II. Лібертаріанство.....	28-51
2.1 Витоки і формування політичної системи Лібертаріанства.....	28-43
2.2 Лібертаріанська критика насильства і примусу державою.....	44-51
РОЗДІЛ III. Ціннісно-нормативне обґрунтування концепції легітимного насильства в лібертаріанстві.....	52-71
3.1 Лібертаріанство як новий вид якісної соціальної взаємодії.....	52-62
3.2 Обґрунтування концепції легітимного насильства.....	63-71
ВИСНОВКИ.....	72-74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75-82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Протягом усієї історії людства ми спостерігаємо невинну боротьбу за виживання. Цей процес невід’ємно пов’язаний із насильством. Однак суспільство завжди намагалося створити такі умови, за яких кожен індивід міг би почуватися в безпеці. Проте навіть сьогодні, здавалося б, у час мінімальної кількості воєн, жодна держава не може похвалитися таким рівнем безпеки. У сучасній дискусії про насильство здебільшого йдеться про людину як агресивну та жорстоку істоту. Її схильність до руйнування та поневолення представлено як принципову життєву настанову та засадничий культурний чинник. Як підставу для таких думок більшість дослідників використовують історію людства. Жахи світових воєн, геноциду, голодоморів, сучасного тероризму змушують поставити під сумнів гуманістичні уявлення про людину як добру та справедливую істоту.

До сьогодні науковці намагаються розробити концепцію, що могла б забезпечити фундаментальну потребу в безпеці для більшості. Неодноразово філософами було сформовано ідею свободи як засадничу функцію побудови суспільства. Проте на практиці демократичні держави нерідко порушують цей принцип. Ідеєю свободи особистості наразі просякнуте все західне суспільство. Однією з найбільш «свободолюбних» політичних і філософських течій є Лібертаріанство, головними принципами якого є відмова від насильства й свобода особистості.

Стосовно лібертаріанства існує велика кількість суперечних думок. Одним із головних питань, що турбує критиків, є нечіткість тлумачення принципу «не насильства». Кожен з нас хотів би жити в справедливому суспільстві й бути впевненим, що його права не будуть порушені. Проте чи не є ідея суспільства, позбавленого насильства, утопічною?

Актуальність дослідження філософського компоненту цього питання зумовлена також потребою у ціннісно-нормативному обґрунтуванні легітимності необхідного насильства. Зокрема, у всебічному вивченні історичних процесів,

що сформували цю проблематику в науковому філософському просторі. А також в отриманні максимально повних та адекватних уявлень про таку державу, в якій принцип «не агресії» мав би чітке законне обґрунтування й легітимувався б усіма верствами населення.

Таким чином, дослідження філософської концепції легітимного насильства в лібертаріанстві здатне сприяти розв'язанню важливої соціально-філософської проблеми і втіленню в життя нового виду якісної соціальної взаємодії.

Стан наукової розробки теми.

Важливість ролі держави сьогодні все більше піддається сумніву. Проте науковці вже давно займалися дослідженням питання зменшення повноважень держави. Ці дослідження розпочалися з XVII століття у Європі від народження перших протоліберальних ідей, представниками яких були Джон Мільтон, Річард Овертон, Джон Локк. Вони здебільшого займалися питанням свободи. Джон Локк вніс вагомий внесок у розвиток ліберальних ідей, його ідея держави неодноразово буде згадуватися в нашій роботі. У XVIII столітті його ідеї були розвинуті багатьма авторами. Джон Тренчард і Томас Гордон публікували есеї на захист прав англійців від надмірного впливу держави. Проте, безперечно, найвагомішими є праці Девіда Г'юма й Адама Сміта. Г'юм у своїх працях захищав власність і домовленості вільного суспільства. Адам Сміт розробив теорію спонтанного порядку, до якої в подальшому неодноразово зверталися лібертаріанські ідеологи.

Саме в Америці XVIII століття були винайдені і втілені в життя головні принципи лібералізму. Одним з найяскравіших представників був Томас Пейн, він запропонував радикальну лібертаріанську теорію обґрунтування природних прав. Протягом XIX століття ліберальна думка продовжувала розвиватися. Єремія Бентам розробив теорію утилітаризму. Далі Джон Стюарт Мілль, Герберт Спенсер, Алексіс де Токвіль — усі вони займалися проблемою свободи особистості. Також варто згадати Фредеріка Дугласа й Лісандера Спунера.

XX століття стало найбільш плідним у розвитку найсучасніших лібертаріанських ідей. Людвіг фон Мізес розробив концепцію вільного ринку. Фрідріх Гаєк поглибив аналіз проблеми спонтанного порядку. Також варто згадати Айн Рендт і її книгу «Атлант розправив плечі». Що змінила погляди більшості далеких від науки читачів. Мілтон Фрідман у своїх працях стверджував, що політична свобода не може існувати без приватної власності й економічної свободи. Мюррей Ротбард зіграв важливу роль у створенні як теоретичної структури сучасної лібертаріанської думки, так і політичного руху, пов'язаного з цими ідеями.

Одним із провідних учених, який перший ґрунтовно дослідив концепцію мінімальної держави, був Роберт Нозік. Його праця «Анархія, держава, утопія» стане для нас однією з ключових у дослідженні питання легітимації насилля у полі мінімальної держави. У зарубіжній науці цю тему також вивчали М. Ротбард, Д. Вуд, Д. Рассмусен, Р. Вульф, Д. Лайонс та інші.

Варто згадати також декілька вузьких дослідників лібертаріанства, на праці яких ми частково будемо спиратися в процесі написання кваліфікаційної роботи. Одним з таких є Девід Боуз і його праця «Лібертаріанство. Історія, принципи, політика». Також це Девід Бергланд, Поль Бурдьє, П'єр Розанвалон, М. В. Льоса, Чарльз Тейлор, Джон Ролз, А. А. Гусейнов, Р. Дворкін, Б. Г. Капустін, І. Валерстайн.

У вітчизняному просторі також існує велика кількість науковців, що займалися дослідженням лібертаріанських ідей. Варто згадати нещодавню працю С. Башлакова, В. Золоторьова, В. Хохлова «Лібертаріанська перспектива». Також таких дослідників, як В. Заблоцький, А. М. Єрмоленко, В. Козловський, які ґрунтовно займаються вивченням соціальної філософії.

У дослідженні проблеми насильства ми спиралися на вагомій праці таких дослідників: Еріх Фром, Жорж Сорель, Зігмунд Фройд, К. В. Сельчонок, Карл Поппер, Поль Рікер, Т. І. Ойзерман, Рене Жирар, А. А. Гусейнов, Фредерік Гро,

Р. Мей, Жан Бодріяр, Фрідріх Ніцше, Ханна Арендт, С. Головін, С. Н. Борисов, В. П. Римский, А. Налчаджян, та інших.

Не менш вагомими є праці українських філософів, до яких ми зверталися в процесі дослідження проблем легітимності та насильства: А.М. Єрмоленко, О. Білий, В. Омелянчик, Є. Бистрицький, С. Йосипенко, В. Кебуладзе, О.Г. Коломієць, Б. Парахонський та інших.

Об'єктом дослідження є легітимне насильство у філософсько-політичній течії Лібертаріанства.

Предметом дослідження є політично-філософська течія Лібертаріанство.

Метою роботи є аналіз ціннісно-нормативного обґрунтування концепції легітимного насильства в лібертаріанстві.

Зазначену мету реалізовано в роботі через розв'язання таких **завдань**:

- простежити історичний розвиток розуміння поняття насильства через легітимацію насильства (цього поняття) в соціумі;
- визначити, в чому полягає лібертаріанська критика насильства й примусу з боку держави;
- на підставі авторитетних джерел дослідити ціннісно-нормативну структуру лібертаріанства як основу обґрунтування концепції легітимного насильства.

Структура роботи зумовлена зазначеними вище метою й завданнями дослідження. Робота містить вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел.

У розділі 1 досліджено проблему легітимації як соціально-політичного явища. Розглянуто історію формування поняття насильства. Висвітлено різні варіанти філософських і не тільки позицій стосовно легітимації насильства в соціальній сфері.

Розділ 2 присвячений аналізу витоків і формування політичної системи лібертаріанства. А також критиці насильства й примусу з боку держави шляхом дослідження праць авторитетних лібертаріанських авторів.

У *розділі 3* висвітлені альтернативні шляхи подолання насильства в державі з погляду лібертаріанців. Особливу увагу приділено розгляду теорії мінімальної держави Роберта Нозіка, саме цю концепцію ми взяли за основу під час дослідження легітимації насильства в лібертаріанстві, оскільки вона є найпопулярнішою ідеєю втілення «принципу не агресії». Ми співвіднесли поняття легітимності насильства через призму лібертаріанської концепції.

У *висновках* узагальнено результати здійсненого дослідження та визначено перспективи подальшого вивчення теми.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Основним у роботі став комплексний методологічний підхід, який поєднує дотримання загальних принципів наукового пізнання (зокрема системності, цілісності, об'єктивності, доказовості) і специфічних настанов історико-філософської реконструкції та аналізу, що ґрунтуються на принципах історизму та діалогізму. У процесі історико-філософського аналізу становлення й розвитку політично-філософської концепції лібертаріанства, зокрема й аналізу праць провідних науковців, був застосований герменевтичний, історико-порівняльний і генетичний методи. На всіх етапах, необхідних для дослідження у сфері філософської, політичної і соціальної проблеми, ми керувалися критичним методом аналізу джерел.

Джерельну базу дослідження становлять дослідницькі й авторські матеріали з Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Значну частину необхідних для написання кваліфікаційної роботи текстів становлять електронні ресурси. Усі цитати з іноземних джерел були перекладені на українську мову. Вивчення доступної для дослідників цифрової колекції журналів «Філософська думка» та

«Philosophia Prima» допомогли глибше зрозуміти вітчизняний стан розробки проблемних питань. Робота спирається також на дослідницьку літературу з вісників та наукових записок різних університетів. Невід'ємним складником дослідження є іноземні матеріали, здебільшого англійською та російською мовами.

Апробація результатів: за матеріалами дослідження підготовано доповідь на тему «Чи може існувати держава без насильства?». Тези доповіді подано до друку у збірнику матеріалів конференції "The Days of Science – 2020" (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

Результати здійсненого дослідження узагальнені в таких ***положеннях, винесених на захист:***

1. У роботі проаналізовано й узагальнено наукові підходи до ціннісно-нормативного аспекту проблеми легітимації як соціально-політичного явища.
2. Розглянуто історію формування поняття насильства. В результаті дослідження були висвітлені різні варіанти філософських позицій стосовно легітимації насильства в соціальній сфері.
3. Показані витоки й причиново-наслідкові зв'язки формування політичних поглядів лібертаріанства; шляхом дослідження праць представників лібертаріанства виявлена і проаналізована ціннісно-нормативна система лібертаріанства як ідейна основа критики насильства й примусу державою.

4. Висвітлені альтернативні шляхи подолання насильства в державі з погляду лібертаріанців. Особливу увагу приділено розгляду теорії мінімальної держави Роберта Нозіка.

5. За допомогою аналізу концепції мінімальної держави досліджено найбільш виразні шляхи легітимації насильства в лібертаріанстві. Ми співвіднесли поняття легітимності насильства через призму лібертаріанської концепції.

6. Зазначено, що подальше вивчення філософського складника легітимізації насильства в лібертаріанській концепції передбачає її порівняльний аналіз із філософськими компонентами діяльності інших концепцій цієї доктрини.

1.1 ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ НАСИЛЬСТВА

«Насильство виживає в будь-якій державі і культурі, перетворюючись в закон, спрямований не проти членів своєї групи, але проти чужих, але з тим же успіхом в надзвичайних випадках може визначити і виключити «ворога» і серед умовно своїх.»
Карл Шмідт

Добро і зло не народжуються безвідносно до людини. Так чи інакше — ми завжди намагаємося усвідомити сутність людських вчинків. Дехто сприймає людей як моральних і гідних, а хтось вбачає в кожному потенційного вбивцю. Китайський філософ Мен-цзи вважав, що людина від народження добра. Змушувати людину творити зло — це примушувати людину здійснювати щось неприродне для неї. За його словами, «людяність — це серце людини». Але існує і протилежна думка Сюнь-цзи, що «людина має злу природу». Безліч часу триває це протистояння думок. Погляди людей постійно змінювалися від однієї крайньої позиції до іншої. З'являлися і нейтральні або середні переконання. У цьому розділі ми простежимо історичний розвиток думок стосовно одного важливого аспекту людської сутності. А саме — деструктивного й негативного в різних конотаціях поняття «насилля».

Від самого початку історії насильство супроводжує життя людей. Воно присутнє як атрибут приватного існування конкретного індивіда, так і цілих спільнот. Наприклад, дослідники підраховали, що тільки за останнє десятиліття у світі відбулося понад 100 локальних воєн.¹ А за всю літописну історію людства (це близько 5600 років) тільки 10 поколінь зі 185 змогли насолодитися мирним часом.² Тут важко не погодитися з Камю, який розглядав бунт (що містить в собі елементи насилля) як «один з вагомих вимірів людини». Він є нашою історичною реальністю.³

Під час дослідження ми стикнулися з проблемою, яка з одного боку пригальмувала наш розвиток, а з іншого — поглибила сприйняття. Справа в тому, що ні у філософії, ні у психології нема єдиного підходу до визначення

¹ Денисов В.В. Философия насилия / В.В. Денисов // Философия и общество. 2008. № 1. С. 41.

² Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. СПб.: Питер, 1997. – С 286.

³ Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю. М.: Политиздат, 1990. – С. 133

понять «агресія» та «насилля». Більше того, така різноманітність визначень самих понять поширилася й на визначення їх причин. На допомогу нам прийшов К. Валь, який визначив причини відмінності тлумачення цих понять. Перше — це широкий спектр феноменів, які з різних сфер досліджень об'єднуються в межах цього визначення. Друге — різноманітні наукові перспективи щодо різних сфер пояснення. Тобто соціологія й етнологія розглядає одні специфічні форми агресії, а політологія, біологія і психологія — зовсім інші. Третє — наукові підходи мають пронизувати складні рівні соціальних конструкцій.⁴

Це дає нам можливість прийти до висновку, що саме філософія стає тією науковою сферою, в якій долаються вказані труднощі і яка об'єднує всі вузькоспеціалізовані підходи. Тут існують і вузькі проблематичні підходи. Наприклад, у більшості досліджень існує акцентуація на питаннях агресивної поведінки й політичного насилля. Ми ж розглядаємо доволі актуальний соціальний зріз виявлення агресії як феномену й механізму соціальних перетворень.

На наш погляд, досягнути суті насильства можливо, тільки якщо розглядати його в нерозривному зв'язку з іншим не менш поширеним явищем. Адже кожен акт насилля є прямим наслідком агресивних дій. Як правильно зазначив Р. Мей, «агресія і насильство справедливо пов'язані в суспільній свідомості — зазвичай говорять спочатку про агресію, а потім про насильство...».⁵

Отже, давайте розглянемо спочатку поняття агресії. На думку психолога С. Головіна, агресію можна визначити як форму поведінки певної особи, яка характеризується спрямуванням сили та нанесенням шкоди як іншим, так і суспільству загалом. Він зазначає, що агресією може бути як поведінка (індивідуальна чи колективна), так і дія, спрямована на спричинення фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої особи чи групи осіб.⁶

⁴ Wahl K. Aggression und Gewalt ein biologischer, psychologischer und sozialwissenschaftlicher Überblick / Klaus Wahl. – Heidelberg: Spektrum Akademischer Verlag, 2009. – S 6.

⁵ Мэй Р. Сила и невинность: в поисках истоков насилия / Р. Мэй. М.: Смысл, 2001. – С. 19-22.

⁶ Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Словарь практического психолога. – Минск: Харвест,

«Агресією є як пряма дія, так і загроза застосування сили. Агресія — це внутрішньовидова активність особи, її прагнення підкорити інших чи оволодіти певними матеріальними цінностями. Р. Берон та Д. Річардсон дають робоче визначення поняття «агресія». За їхніми словами, агресія відображає будь-яку форму поведінки, спрямовану на образу чи шкоду іншій живій істоті. Але водночас вони наголошують на небажанні останньої до подібних дій.»⁷ Тут ми бачимо, що агресія як явище на може існувати без насилля. Відповідно, суспільство і держава створили систему, що могла б стримувати ці прояви. Проте ми розуміємо, що агресія інколи може бути єдиною адекватною моделлю, що здатна протистояти насиллю.⁸

Як ми вже писали, «агресивна поведінка може бути притаманна як особі, так і певній соціальній групі. Вона здійснюється на основі усвідомленого чи неусвідомленого мотиву й обов'язково спрямована на конкретний об'єкт. Варто зазначити, що агресія завжди має навмисний характер незалежно від відкритості форм її вираження.»⁹ Спроби дати чітку дефініцію «агресії» є в юридичних науках, в яких агресивна поведінка залежно від нанесеної шкоди спричиняє правову відповідальність.¹⁰

«У 1974 році Генеральна Асамблея ООН у резолюції 3314 (XXIX) спробувала дати визначення агресії держави.»¹¹ Згідно з цією резолюцією «зміст поняття «агресія» зводиться до «застосування збройної сили проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності інших держав».¹²

«Обсяг поняття «агресія» обмежується всього лише сімома пунктами статті 3 Резолюції, де перераховані можливі агресивні дії. Це вторгнення збройних сил та окупація, бомбардування, морська блокада, засилання

1997. – С. 9 (с.800)

⁷ Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. – К.: КУТЕП, 2014. – Випуск 18. – С. 71

⁸ Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. – К.: КУТЕП, 2014. – Випуск 18. – С. 71-74

⁹ Там само.

¹⁰ Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. – К.: КУТЕП, 2014. – Випуск 18. – С. 71-74

¹¹ Там само.

¹² Definition of aggression // Resolution 3314 (XXIX) «Definition of aggression» [A/RES/3314(XXIX)] of 14 December 1974 United Nations General Assembly. – New York, 1974.

озброєних банд формувань, надання своїх територій іншим державам, які здійснюють агресію. Проте таке тлумачення не зараховує до агресії загрозу застосування сили, яка, своєю чергою, обмежена в документі лише збройною агресією. Водночас інформаційна, культурна, торгово-економічна, енергетична та інші види агресії залишилися без уваги.»¹³

За теоріями, що засновані на етологічному поясненні агресії, це поняття визначається як засіб для виживання. У людини як і у тварини цей інстинкт був удосконалений в процесі еволюції.¹⁴ «Основним чинником, який відрізняє людську і тваринну агресію, В. Красіков визначає здатність створювати психічні структури, які беруть участь в оцінці «себе як іншого» та «іншого як себе». На основі цих структур відбувається етизація поведінки людини. Відтак, лейтмотивом агресії у тварин є «завдання шкоди іншим істотам», а у людей — етичні мотиви, такі як «зловмисна шкода», «обмеження свободи інших».»¹⁵

Тепер варто розглянути поняття насилля й визначити, чим саме воно відрізняється від агресії. Ще в Аристотеля ми можемо знайти цікаві для нас смисли, серед яких категорія *dynamis* може тлумачитися як сила, у той час як «сила «як» насильство» (*bia*) сполучається з категоріями можливості й необхідності. Можлива сила як здатність в контексті природності й необхідності ставиться в контексті природності — сили. А протиприродним, на думку Аристотеля, є насильство. Сила й насильство постають як дві рівноможливі сторони буття. Протиприродне буття пов'язане з необхідністю як примусом, спотворенням природного блага. У результаті виникає зіткнення «дії» (*energia*, сила) і «протидії/дії» (на/ насильство) як «природної» сили й сили «узурпованої».¹⁶ Як бачимо, насильство виникає вимушено в періоди протистояння «природності».

У загальноприйнятому визначенні «насилля — це будь-яке приниження,

¹³ Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. — К.: КУТЕП, 2014. — Випуск 18. — С. 71-74

¹⁴ Коломієць О. Г. Агресивність особистості: етологічний і екзистенційний контексти / Коломієць О. Г. //Гілея. — 2012. — № 58 (3). — С. 284 — 289.

¹⁵ Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. — К.: КУТЕП, 2014. — Випуск 18. — С. 71-74

¹⁶ Борисов, С.Н., Римский, В.П. Философское понимание насилия: смыслы и коннотации // Дискурсы власти коллективная монография / Меркурьева Н.А., Овсянников А.В. — Орел, 2015. — С. 73-106.

що веде до обмеження фізичного та духовного потенціалу індивідів, заважає оволодіти реальною повнотою можливостей особистісного розвитку; панування волі однієї людини над волею іншої».¹⁷

«Етимологічне значення слова «наси́льство» означає застосування сили, тобто те, що здійснюється через свою силу або всупереч силі іншого. У насильстві як специфічному акті міжлюдської, інтерсуб'єктивної комунікації важливо розрізняти два аспекти: один стосується цілей, контекстуального смислу дій, другий — дій самих по собі».¹⁸

Як бачимо, поняття агресії й насильства між собою дуже подібні. У чому ж їхня різниця? Насилля відрізняється від агресії усвідомленістю. Як зазначає О. Ситих, «межі поняття насильства визначаються цільовою ознакою, а межі поняття агресії більш розмиті, бо містять безліч спонтанних і цільових актів негативного характеру, усвідомлених і неусвідомлених, явних і прихованих».¹⁹ Як уже було сказано, не потрібно навіть намагатися заперечувати усвідомлення індивідом власних агресивних дій. Проте агресія як феномен може бути складовою соціальних практик насилля. Усе ж агресивні дії є актом свідомої волі, а відтак їх здійснення потребує сприйняття об'єктами, на які вони спрямовуються, цих дій як загальноприйнятих і навіть раціонально обґрунтованих та легітимних.

Агресивна дія є усвідомлюваною насамперед у визнанні об'єкта, на якого здійснюється вплив, як певної цінності, саме існування якої є перешкодою для суб'єкта. Власне, насилля, на думку А. Налчаджяна, «є різновидом агресії, яке відрізняється від інших насамперед соціальним характером, відтак, воно спрямоване на інших індивідів та їхні групи аж до етносів, націй, суспільств».²⁰

«Від інших форм громадського примусу насильство відрізняється тим, що воно доходить до меж жорстокості, характерних для природної боротьби за

¹⁷ Соціальна філософія. Короткий Енциклопедичний Словник / За ред. і уклад. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Харків: ВМП «Рубікон», 1997. – С. 257.

¹⁸ Шайхутдинов Р. Современный политик: охота на власть. – М.: Европа, 2006. – С. 125.

¹⁹ Сытых Е. Л. Агрессия и насилие: грани сопряжения понятий / Е. Л. Сытых // На рубеже тысячелетий. Материалы научных исследований преподавателей, аспирантов и студентов ЧГАКИ и др. вузов. Вып. 2 / ЧГАКИ. – Челябинск, 2001. – С. 97

²⁰ Налчаджян А. Агрессивность человека / А. Налчаджян. – СПб.: Питер, 2007. – С. 157 (736 с)

існування. А від власне природної агресивності воно відрізняється тим, що апелює до права, справедливості, людських цілей і цінностей.»²¹

Осмислення проблеми насилля як соціального та духовного феномену було відображене в дослідженнях багатьох філософів, особливо у XX столітті. Це були такі дослідники: Мішель Фуко, Славой Жижек, Вальтер Беньямін, Володимир Денисов та інші. Саме в цей період до філософії антропології увійшли нові поняття, які пояснюють нам причини й наслідки дій насилля. Раніше «агресія» існувало в предметному полі соціальної психології. «Перші системні дослідження агресії здійснили Леонард Берковіц, Арнольд Басе, Джон Доллард, Конрад Лоренц, Ніколас Тінберген у середині й другій половині XX століття. На сьогодні філософія вільно комунікує в цих двох напрямках думки. Існує велика кількість наукових досліджень у сфері соціальної психології, конфліктології та політології. Детально досліджується трансформація у сфері сучасних соціальних проблем та інших важливих аспектів. Отже, у соціальній філософії актуалізується проблема визначення понять «агресія» й «насилля» та їх подальший аналіз.»²²

Давайте розглянемо насильство через лінії аргументації й концепти Зигмунда Фрейда, Вальтера Беняміна, Карла Шмітта, Жака Дерріди й Джорджо Агамбена. Згідно з Фрейдом, конфлікти з початку цивілізації вирішуються через реалізацію влади, а саме — завдяки насильству. «Ідея закону виникла з практики пошуку іншої форми влади, протилежної індивідуальній владі. Тут з'являється класична модель, в якій індивідуальна влада протистоїть громадській або державній владі. Принцип простий: група слабших індивідів об'єднується проти сильнішого індивідуума. Як наслідок, вони можуть спільно протистояти владі й насильству найсильнішого».²³

Насильство може бути подолано за допомогою об'єднання. Яскравим прикладом є правова система. Ми бачимо, що право — це влада якогось

²¹ Гусейнов А.А. Возможно ли моральное обоснование насилия? // Вопросы философии. — 2004. — № 3. — С. 20.

²² Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. — К.: КУТЕП, 2014. — Випуск 18. — С. 71-74

²³ Фрейд З. Недовольство культурой // Он же. Психоанализ. Религия. Культура / Сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича. М.: Ренессанс, 1992. — С. 115

співтовариства. Але на думку Фройда, «право також є насильством, що використовує ті ж засоби й переслідує ті ж самі цілі».²⁴

Адорно побачив, що насильство породжує діалектика включення. Ця діалектика функціонує як процес ідентифікації, яку ми можемо прослідкувати в повсякденному житті. «Процеси ідентифікації реалізуються через приналежність до якоїсь групи, наприклад, через співучасть у цінностях і поглядах. Тільки так може функціонувати діалектика включення й виключення. Такий принцип Адорно спостерігав у культурі, в якій ці процеси ідентифікації функціонують (наприклад, у спорті чи музиці) і породжують відчуття належності до відповідної групи. Відчуття приналежності можуть викликати атрибути, як-от прапори чи футболки. Шмітт каже, що потрібно атакувати поняття ідентичності, якщо хочеться здолати насильство».²⁵

Що ж стосується теми моралі в аналізі поняття «насилля», то доволі чітко й лаконічно з цього приводу висловився Гусейнов. На його думку, «мораль і насильство від початку й за визначенням заміщують одне одного. Якщо мораль стверджує особистість як відповідального суб'єкта дії й розуміє простір міжлюдської комунікації як взаємність добра, то насильство означає щось прямо протилежне. Ці поняття по суті й визначаються через протиставлення.»²⁶

На думку Джорджо Агамбена, критика насильства може бути успішною тільки тоді, коли знайдеться система, в якій не людина, а індивід, суб'єкт, суб'єкт права може бути захищений від вторгнення насильства.²⁷

За словами Анатолія Єрмоленка, «насильство певною мірою є онтологічною дійсністю, пов'язаною з природною «волею до життя» людини, зумовленою її біологічною конституцією. Людина як природна істота завжди боротиметься за своє «місце під сонцем», конкуруючи і з іншими живими істотами, і з іншими людьми».²⁸ Ось як окреслив картину буття у світі Альберт

²⁴ Там само. – С. 93.

²⁵ Гусейнов А.А. Возможно ли моральное обоснование насилия? // Вопросы философии. – 2004. – № 3. – С. 20.

²⁶ Там само.

²⁷ Агамбен Дж. Homo sacer. Суверенная власть и голая жизнь. М.: Европа, 2011. С. 230

²⁸ Анатолій Єрмоленко. Насильство як явище сучасного світу: соціальний та культурно-історичний виміри / Філософська думка №2 (2019)

Швайцер: «Світ — це жахлива вистава самосуперечності волі до життя. Буття стверджує себе за рахунок іншого життя, одне знищує друге».²⁹ І в цьому світі боротьби за виживання немає справедливості. Цей природний світ доволі жорстокий. Жити за рахунок іншого життя є необхідним принципом природи. «І я також, — продовжував Швайцер, — підпорядкований самосуперечності волі до життя. Моє існування перебуває в конфлікті з тисячами видів. Необхідність знищувати життя й завдавати йому шкоди властива й мені».³⁰

Отже, згідно з таким поглядом, людина за своєю природою має вчиняти насильницькі дії. Але тут варто зауважити, що існує певна історична відмінність сприйняття насильства. Нам необхідно зафіксувати історичну відносність взаємозалежності моральних цінностей і насильства, взаємозалежності моральних вимірів відповідної соціальної дії. Для розуміння соціально-історичної реальності застосування різноманітних актів насильства Ф. Ніцше звертається в роботі «До генеології моралі» до таких факторів, як «гештальт волі», «доцільне внутрішнє пристосування», «психологічні реакції», різні афекти відчуття, психологічні комплекси влади, інтенції до знищення і т. п.³¹

Заглиблюючись у психоаналітичну площину сприйняття насильства, Ніцше підкреслював, що «сучасна людина навіть не може собі уявити, наскільки величною й святковою була радість стародавнього людства від жорстокості, яка була складовою майже будь-яких веселощів».³² Згадаймо популярність публічних страт, катувань, кровних помст, загарбницьких війн з сотнями тисяч вбитих і зґвалтованих. Сьогодні для нас це звірства минулого. Хоч насильство існує і в наш час, варто зазначити, що воно істотно відрізняється від попередніх часів. У різні історичні епохи відмінним був не тільки взаємозв'язок між мораллю, моральністю й насильством, а й сам

²⁹ Швейцер, А. (1992). Благоговение перед жизнью (с. 219). Москва: Прогресс 1992.

³⁰ Швейцер, А. (1992). Благоговение перед жизнью (с. 219). Москва: Прогресс 1992.

³¹ *Ницше Ф.* К генеалогии морали. Полемическое сочинение // *Ницше Ф.* Соч.: В 2 т. — М.: Мысль, 1990. — Т. 2. — С. 451

³² *Ницше Ф.* К генеалогии морали. Полемическое сочинение // *Ницше Ф.* Соч.: В 2 т. — М.: Мысль, 1990. — Т. 2. — С. 451-453

фундамент, основа формування моральності, психоемоційний комплекс свідомості, тип світосприйняття і світорозуміння індивідів. Відповідно, і соціальна дія насильства мала різний зміст і призначення.

Отже, поняття насильства у філософії має багатовікову історію формування. Сьогодні зміст цього поняття відтворюється й розкривається у різноманітних філософських концепціях як відображення реальної дії соціального характеру, спрямованої або на захист власних інтересів, або на подолання загрози, або на створення кращих умов існування, або на забезпечення відповідних функцій життєдіяльності індивіда (або соціуму), які можуть бути як позитивними, так і негативними. Поняття насильства історично формується, наповнюється реаліями власного змісту, починаючи з міфології, релігійної свідомості, теології, філософського ідеалізму, набуває ознак категорії наукових дисциплін у філософії, дістає широкого застосування й інтерпретацію в ідеологічних і політологічних доктринах, становить пріоритет професійних інтересів у новітніх психоаналітичних концепціях.

Хоч існує велика кількість різноманітних дефініцій понять «насилля» і «агресія», проте вони між собою поєднані спільною рисою. В будь-якому випадку за допомогою цих понять відбуваються деструктивні дії по відношенню до того чи іншого об'єкту (суб'єкту). «Агресія є одним зі способів здійснення насилля, але не всі форми агресії є насиллям. Для них властиве використання усвідомлюваних дій, які спричиняють шкоду об'єкту як засобу досягнення мети, що передбачає його підкорення, яке є атрибутом насилля. Незважаючи на деструктивний характер агресії, дія якої детермінована системою стримувань, запобігань і протидії їй, закріплених у моралі, юридичних нормах, агресія може бути однією з найбільш вірогідних моделей як для подолання перешкод на життєвому шляху особи, так і для соціальних змін та навіть трансформацій загалом».³³

У висновку слід зазначити, що насильство й агресія — це дві складові

³³ Нестеренко В. Насильство В. Нестеренко // Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К.: Абрис, 2002. С. 408. (Бібліотека Державного фонду фундаментальних досліджень).

одного людського життя, що існують нерозривно одне від одного як його біологічна й соціальна сторони. При цьому їх основна відмінність полягає в тому, що агресія не залежить від сфери свідомості. Тобто вона присутня в житті об'єктивно й на ціннісно-нейтральному рівні, тобто не є ні благом, ні злом на суб'єктивному рівні світосприйняття. Насильство, своєю чергою, є поняттям, створеним суто за допомогою людського розуму, тобто суб'єктивно-людським за своїм характером, і містить в собі його ціннісний рівень усвідомлення дійсності буття. Насильство не може бути благом, оскільки воно за своєю суб'єктивною суттю є поняттям негативним, що призводить до руйнувань, страждань (фізичних і психологічних) і позбавленням, що з точки зору природи людини ніяк не може розцінюватися як позитивне явище.

1.2 ЛЕГІТИМНЕ І НЕЛЕГІТИМНЕ НАСИЛЛЯ В СОЦІУМІ

У попередній частині ми розглянули, що таке насильство. Тепер ми переходимо до розуміння насильства як легітимної функції держави. Часто ми стикаємося з насильством як торжеством права і сили, що постає своєрідним засобом політичної легітимації. Навіть сьогодні в соціумі перш за все цінується сила. Готовий у будь-який момент застосувати силу – значить, ти маєш право на владу. Як наслідок, втілення легітимації і насильства заради влади — це часто одне й те саме втілення. Відповісти на запитання, чому так відбувається, важко, але цілком реально. У цьому розділі ми будемо робити перший крок до розуміння проблеми. На початку ми розглянемо, що таке легітимне й нелегітимне, яким чином соціум співіснує в цих двох сферах та як у цьому просторі народжується і продовжує своє існування насильство.

Однією з найскладніших проблем сучасної політичної філософії є проблема легітимації. Існує велика кількість тлумачень цього терміну, але природа політичного визнання все ж залишається загадковою і потребує додаткового дослідження. Феномен легітимації перебуває у предметному горизонті таких відділів соціального знання, як онтологія, теорія комунікації, психоаналіз, філософія права, філософія культури і, ясна річ, політична філософія.³⁴

За Максом Вебером, «легітимація — це суспільне прийняття способів урядування й законів панівного режиму, політичної влади, а за основу для підтримання та зміцнення легітимності править підприємство політичного панування, що спирається на раціонально зорганізоване насильство».³⁵

На думку українського філософа Олега Білого, «легітимація здійснюється через раціональну оцінку міфу й через здатність підтримувати міф як базу для відтворення віри у чинність суб'єкта урядування та його дій».³⁶ Відповідно до

³⁴ Олег Білий. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". — 2013. — №2. — С. 9

³⁵ Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990. — С. 644-645

³⁶ Олег Білий. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська

веберівського визначення, необхідно розрізняти формальну й матеріальну легітимність. «Перша ґрунтується на силі або ефективності влади та її інституціях, друга — на публічно санкціонованих цінностях, що їх втілює влада, яка має репутацію легітимної».³⁷

«Політична легітимація здійснюється через баланс сил, загрозу поліцейського примусу — з боку можновладців — і повстанського — з боку організованих громад».³⁸ Легітимаційна гра ніколи не завершується. «З одного боку, відношення панування тяжіють до незворотності символічної реальності та соціальної ієрархії. А з іншого — вільний суб'єкт завжди підважує будь-які легітимаційні конструкції влади. Гра сама у собі містить примус, адже передбачає визнання певних правил. Отже, вона також містить і потенціал насильства, який може реалізуватись або у зміні правил, або у їх порушенні задля збереження переваги та ініціативи. При цьому максима волі для суб'єкта влади, того, хто управляє, постає як тиранія, а для об'єкта, того, ким управляють, — як анархія».³⁹

Підсумовуючи, ми приходимо до розуміння, що легітимність тісно контактує з державотворчим апаратом. Без визнання якого, не існує і легітимації. Цю думку підтверджує і Ю. Габермас, «легітимність означає визнання політичного ладу».⁴⁰

«Легітимаційний процес, як і інституціалізація, є способом приборкання засадничо незалежної реальності іншого, чужого, тобто є перетвореною формою насильства. Однією з найвиразніших ознак перетвореної форми насильства є узаконене звернення до судді «Ваша честь», що через нього вимога добровільного схиляння перед авторитетом інституції маніфестує себе у персоніфікованому упокоренні — як складова легітимаційного примусу».⁴¹

Таким чином, «легітимація є певною угодою між державою,

думка". — 2013. — №2. — С. 10

³⁷ Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990. — С. 644-677

³⁸ Олег Білий. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". — 2013. — №2 — С. 18

³⁹ Там само. — С. 18-19

⁴⁰ Habermas J. Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. — Frankfurt.a.M., 1976. — S. 271.

⁴¹ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. — М., 1995. — С. 104.

суспільством і громадянином щодо монопольного права держави на насильство. А тому проблема легітимації конкретизується питанням: на основі чого здійснюється така угода, а отже — і питанням співвідношення правових та моральних норм».⁴²

«Природа політичного і природа політичної легітимації виявляються насамперед у застосуванні інституційованої силової дії через обмеження і самообмеження. Існують різні позиції стосовно наслідків таких дій. Багато філософів схиляються до думки, що заперечення зверхності політичного принципу стосовно приватної сфери індивіда, нівелювання цінностей інституційного досвіду демократії, компрометація політичного спричиняють масове поширення аномії і, зрештою, відживлення природного стану. За цих умов оживають бовгани залякування, шантажу, облуди, провокацій та показної турботи».⁴³

Але не тільки державна влада має право на легітимацію. «Революції також мають свої практики легітимації — обґрунтування в уявленнях мас необхідності змін. Потрібен певний історичний час, щоб нова форма легітимності ствердилась і сприймалась як належна».⁴⁴ Більше того, якщо влада неспроможна вирішити конфлікт під час революції або повстання, подальше поглиблення призводить до її делегітимації. Як наслідок, влада підлягає зміні насильницьким шляхом.⁴⁵

Як вже було сказано Фройдом, індивідуальна влада протистоїть громадській або державній. «Питання в тому, як я можу перемогти в конфлікті, який перманентно є допустимим, згідно з правилами влади й насильства? Чи в змозі ми захистити слабких людей від насильства і влади найсильнішого? Саме союз слабких засновує закон, який говорить, яким чином індивіди можуть коректно поводитися у ставленні одне до одного. І все ж право на застосування

⁴² Анатолій Єрмоленко. Морально-етична легітимація сфери політичного. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2. – С. 52

⁴³ Олег Білий. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2. – С. 25-26

⁴⁴ Борис Парахонський. Легітимація насильства в міжнародних відносинах. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2. – С. 45

⁴⁵ Борис Парахонських. Легітимація насильства в міжнародних відносинах. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2. – С. 46-47

насильства внаслідок цього не скасовується. Що скасовується, — так це застосування насильства всередині, проти власних членів. Однак, щоб зуміти перемогти в цій грі, правом має бути дозволене насильство проти іншого, сильнішого, який не є частиною цієї спільноти. Закон, таким чином, є певним проєктом, що дозволяє насильство, якщо навіть не всередині групи, то, принаймні, проти членів іншого об'єднання».⁴⁶

В 1921 році Вальтер Беньямін опублікував есе «До критики насильства». Ця робота виникла з досвіду Першої світової війни і кризи парламентської демократії. У цій статті Беньяміна обговорюється питання співвідношення права і насильства. Перш за все мається на увазі фундаментальний зв'язок у будь-якому правовому порядку між засобом і метою. Беньямін констатує, що «насильство існує у сфері засобів, а не цілей. Мова фактично йде про питання, чи потрібно взагалі представляти насильство як засіб. Насильство, яке служить цілям, було б спочатку засуджене, проте сприймається інакше, коли допускається як засіб, щоб, наприклад, захищатися від ворога або залагодити конфлікт. Виходячи з цього формулювання питання, Беньямін аналізує природне право і позитивно-правове застосування насильства. Якщо все, відповідно до теорії природного права про державу, поступається своїм насильством на користь держави, то останньому приписується легітимність і право, а разом з тим — монополія на насильство».⁴⁷

Отже, яким чином можна відрізнити санкціоноване і несанкціоноване, легальне і нелегальне насильство? Чому взагалі можливо вважати насильство легітимним? За словами Беньяміна, «зацікавленість права в монополізації насильства відносно окремої особи пояснюється не гуманністю, а радше інтересом права зберегти саме себе».⁴⁸ Що підтверджує його тезу про те, що держава і закон хочуть мати монополію на насильство, щоб завдяки цьому легітимізувати себе. Тоді насильство загрожує там, де воно не керується

⁴⁶ Фрейд З. Недовольство культурой // Он же. Психоанализ. Религия. Культура / Сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича. М.: Ренессанс, 1992. — С. 115

⁴⁷ Беньямин В. К критике насилия // Учение о подобии. Медиаэстетические произведения. М.: РГГУ, 2012. - С. 67.

⁴⁸ Беньямин В. К критике насилия // Учение о подобии. Медиаэстетические произведения. М.: РГГУ, 2012. - С. 70.

відповідним правом, і завдяки його існуванню поза рамками права воно повинне стати небезпечним.

Далі Беньямін стверджує, що «наси́льство, яке відмовляється від претензій бути правовстановлювальним, тим самим відмовляється від будь-якої дієвості. Однак це означає, що будь-яке насильство, що використовується як засіб, долучається до проблематики права».⁴⁹ Постає питання, чи немає відмінного від насильства засобу для гармонізації суперечливих людських інтересів? Якщо добре подумати, то заміником міг би стати парламент. Але для Беньяміна парламент є хорошим прикладом того, як при відсутності навіть латентного насильства в інституті права останній розпадається.⁵⁰

Дерріда висуває доволі цікаве пояснення легітимного насильства. Він стверджує, що «наси́льство здатне саме з'явитися як щось, що має право на право. Тобто воно заздалегідь належить якомусь правовому порядку, який спочатку має бути заснований. Для того щоб критика насильства дійсно була осмисленою, потрібно б було спочатку, надати сенс насильству, який не виглядав би як катастрофа права».⁵¹

Отже, дискусій стосовно правового та державного аспектів легітимації насильства існує багато. Ми розглянули основні й найбільш вагомі. Тепер варто перейти до ще одного важливого аспекту — морально-етичної легітимації сфери політичного. Дослідження легітимативного аспекту моралі щодо політики починається з запитання, наскільки взагалі сфера політичного потребує морально-етичної легітимації? На думку Вебера, держава не тільки визначається через насилля і панування, а й постає єдиним джерелом «права на насилля». Хоч вона й обмежена нормами позитивного права, проте все ж лишається гарантією чинності цього ж права.⁵²

Анатолій Єрмоленко у своїй статті «Морально-етична легітимація сфери політичного» пропонує вирішити проблему морально-філософської легітимації

⁴⁹ Там само. - С. 79

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Derrida J. Gesetzeskraft. Der mystische Grund der Autorität. Fr.a.M.: Suhrkamp, 1991. – p.46

⁵² Вебер М. Политика как призвание и профессия // М. Вебер. Избранные произведения. — М., 1990 — С. 645.

через площину процедурної аргументативної раціональності, фундаментальної і для дискурсивної етики, тобто на основі принципу аргументативного досягнення консенсусу між рівноправними та рівновідповідальними суб'єктами. «Це означає, що аби правові норми справді могли претендувати на об'єктивність і не слугували б лише інтересам якихось груп, класів чи кланів, вони повинні мати інтерсуб'єктивну значимість, тобто мають бути визнаними усіма. Це означає, що вони в принципі мають бути такими, щодо яких можна дійти згоди з усіма членами ідеальної аргументативної спільноти як регулятивної ідеї. Аргументативні дискурси принципово рівноправних та рівновідповідальних громадян постають тут філософськи та політично останньою інстанцією, так би мовити, метаінституцією всіх інституцій. Ці інституції, зокрема й політичні, мають бути легітимовані дискурсами за допомоги аргументів».⁵³

Отже, продовжуючи цю думку, «якщо чинність правових норм як таких підлягає в підсумку моральному обґрунтуванню і, врешті-решт, легітимується універсальним консенсусом, то останній має поширюватися й на владу правової держави щодо застосування санкцій. Нормативні акти такого суспільства можуть слугувати регулятивною ідеєю для ухвалення правових норм в окремих державах і тим самим виконувати функцію й морально-етичної легітимації. Тут і міститься точка перетину моралі і права, моралі й політики».⁵⁴

У державі насильство здебільшого замінюється загрозою насильства. Сучасний німецький дослідник Р. Шпееман у роботі «Мораль і насильство»⁵⁵ виділяє три типи впливу людини на людину: а) насильство; б) мова; в) суспільна влада. Насильство — це фізичний вплив. Мова — це вплив на мотивацію. Громадська влада впливає на обставини життя, які мотивують поведінку. Це — своєрідний примус до мотивів. Так діє держава, коли, наприклад, вона заохочує або ускладнює народжуваність у суспільстві через

⁵³ Анатолій Єрмоленко. Морально-етична легітимація сфери політичного. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2. – С. 58

⁵⁴ Анатолій Єрмоленко. Морально-етична легітимація сфери політичного. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2. – С. 58

⁵⁵ Spaemann R. Moral and Gewalt // Riedel (Hrsg.). Rehabilitierung der praktischen Philosophie. Bd. I. Freiburg, 1971.

політику податків. Відносно суспільної влади насильство й мова виступають як периферійні способи впливу людини на людину.⁵⁶

Влада, як і насильство, володіють власним символічним виміром, що дає змогу здійснювати контроль над культурою, а це, своєю чергою, робить можливим істотне маскування панування. Безсумнівно, насильство виявляє глибинну схожість з виховними механізмами й практиками культури. Символічне насильство в системі конструювання владних взаємодій легітимізує насильство фізичне, трансформуючи його в культуру (одночасно сакралізує його, перетворюючи в «міф»). На рівні повсякденності символічна влада й символічне насильство залишаються практично непомітними й виявляються тільки в той момент, коли виникає резистентний суб'єкт, що кидає виклик визнаним класифікаціям та символічному порядку речей.⁵⁷ Хтось із філософів підтримує ідею легітимації насильства у владі. Як ось, наприклад, Макс Вебер зауважує, що держава повинна мати «монополію на легітимне фізичне насильство».⁵⁸ З цією позицією категорично не погоджуються лібертаріанці. Але їхнє ставлення ми розглянемо в подальших розділах.

Як зауважив Анатолій Єрмоленко, у політичній площині дедалі більше стає «нелегітимного насильства». «Останнім часом і у нас, і у світі посилюється ескалація саме нелегітимного насильства, що проявляється не тільки у вигляді зростання терористичних актів у світі, а й у вигляді створення парамілітарних формувань, приватних армій, озброєних «громадських рухів» тощо».⁵⁹

Отже, ми розглянули різні варіанти філософських і не тільки позицій стосовно легітимації насильства в соціальній сфері. Більшою мірою ми зачепили сферу політичного, адже саме в ній формується єдина і беззаперечна монополія на насильство. Легітимація як явище існує у сфері політичного панування, вона спирається на раціонально зорганізоване насильство, що

⁵⁶ Spaemann R. Moral and Gewalt // Riedel (Hrsg.). Rehabilitierung der praktischen Philosophie. Bd. I. Freiburg, 1971.

⁵⁷ С.С.Черных. СИМВОЛИЧЕСКОЕ НАСИЛИЕ В СИСТЕМЕ КОНСТРУИРОВАНИЯ ВЛАСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ: ПОПЫТКА ИДЕНТИФИКАЦИИ. НАУКА. ИСКУССТВО. КУЛЬТУРА Выпуск 3 (23) 2019 – С. 127-135

⁵⁸ Weber, Max (1919). Geistige Arbeit als Beruf. Vier Vorträge vor dem Freistudentischen Bund. Zweiter Vortrag: Max Weber. Politik als Beruf (S. 4). München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot

⁵⁹ Анатолій Єрмоленко. Морально-етична легітимація сфери політичного. Політична легітимація і насильство / Легітимація і насильство // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2. – С. 58-59

обов'язково має підтримуватися суспільством. Якщо ж громадяни будуть незадоволені державцями і вчинять революцію, у разі перемоги влада втратить право на легітимність. Таким чином, право легітимувати передається з рук в руки. Ця гра ніколи не завершується. Ми визначили, що легітимація є певною угодою між державою, суспільством і громадянином щодо монопольного права держави на насильство. Відповідно, ми маємо визначити співвідношення моральних і правових норм. На думку Бен'яміна, право зацікавлене в перетягуванні монополії на себе, бо без використання насильства воно втратить свою чинність. На думку Дерріди, насильство саме по собі вже з'являється як те, що має право на право. Що ж стосується моралі, то правові норми мають підлягати в підсумку моральному обґрунтуванню. Відповідно, нормативні акти суспільства, що легітимуються універсальним консенсусом через моральне обґрунтування, можуть сприяти ухваленню правових норм. Таким чином, існує об'єднання права й моралі у сфері легітимації політичного. У наступних розділах ми розглянемо політичну й філософську течію — лібертаріанство. Для нас найважливішим буде співвіднести поняття легітимності насильства через призму лібертаріанської концепції.

РОЗДІЛ II. ЛІБЕРТАРІАНСТВО

2.1 ВИТОКИ І ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЛІБЕРТАРІАНСТВА

Неймовірно складно усвідомити, як існувати далі, якщо не брати до уваги минуле. Так само складно передбачити дії будь-якої людини або навіть рух цілого політичного напрямку. Тільки дослідивши процес народження й розвитку, ми зрозуміємо, як бути далі. Живучі сьогоднішнім, ми не замислюємося, чому або кому ми завдячуємо мирному небу над головою, можливістю мати право вибору, свободі бути собою. Часто ми бунтуємо через несправедливість. Інколи ми виходимо на марш за права тої чи іншої громади. Слухаємо промову президента, що проголошує політичний вектор у сторону лібертаріанства. І зовсім не розуміємо, завдяки якій невидимій силі ми притримуємося ідеї свободи. Ми всі боїмося бути слабкими. Саме тому заради власної ж безпеки мінімізуємо або максимізуємо найбільший апарат насильства — державу. На сьогодні однією з найбільш прогресивних і гуманних політичних течій є лібертаріанство. Її головною ідеєю є нівелювання насильства в соціумі, а отже, — й мінімізація держави. У цьому розділі ми розглянемо історичний розвиток політичної й філософської системи — лібертаріанства. Ми заглибимося в принципову позицію лібертаріанських теоретиків стосовно насилля й примусу державою. Почнемо ми наше дослідження з перших згадок лібертаріанських ідей.

Ідея лібертаріанства формувалася протягом багатьох століть. Першим лібертаріанцем більшість дослідників вважають засновника даосизму — Лао-Цзи (VII століття до н.е). Якщо розглядати три основні школи давньої китайської філософії (легізм, конфуціанство, даосизм), очевидно буде наближеність саме даосизму до лібертаріанства. Наведемо як приклад цитату Лао-Цзи: «Народ, не отримавши ні від кого наказу, сам між собою зрівняється».⁶⁰

Попри те, що даосизм як течія пережила 2500 років, вона особливо не вплинула на політичне життя Китаю. Даосизм більшою мірою став

⁶⁰ Кант И. Основы метафизики нравственности // Кант И. Критика практического разума. — СПб., 2005. — С. 90

попередником лібертаріанства з погляду європейської традиції. Адже тільки в Європі з'явилися умови для народження філософії свободи.

Також одним із перших лібертаріанських творів можна вважати трагедію Софокла «Антигона». Володимир Золотарьов вважає, що Стародавній Рим є вкрай важливим явищем для аналізу й розуміння права як універсального складника соціального порядку. Грецькі філософи не засуджували рабство. Бо без рабів не було б кому працювати, що, на думку греків, призвело б до загибелі держави. І в результаті римські юристи, а не давньогрецькі філософи, довели, що неможливо поєднувати рабство й універсальний правовий порядок. Звертаючись до аналітичних фактів, вони дійшли висновку, що людина належить тільки сама собі.⁶¹

Далі, рухаючись ще не дуже популярною стежкою свободи, саме християнство перетворює Європу на те, чим вона стала згодом. З'являється твердження, що все суще створене Богом і все існує за незмінними законами. Будь-яка влада підпорядковується вищим силам. Ми отримуємо нову версію уявлення про природне право як право, що народжується з акту створення людини й наділення її певними якостями. Проте, на думку Девіда Боуза, ця радикальна ідея вкорінилася тільки в західному християнстві. Східні ж церкви повністю підпорядковувалися державі, що не дало можливості розвивати альтернативні джерела влади.⁶²

Чому ж саме на Заході, на думку більшості дослідників, уперше заговорили про принципи свободи? Справа в тому, що незалежність Західної Церкви (Римо-католицької) означала наявність у Європі двох впливових інститутів, які постійно між собою змагалися за владу. Саме завдяки розділенню влади виникла можливість для розвитку свободи особистості й громадянського суспільства. Ринки й асоціації, відносини, що були збудовані

⁶¹ Башлаков С. Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства / С. Башлаков, В. Золотарьов, В. Хохлов. – Київ : Ніка- Центр, 2019. – С. 10

⁶² Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 33-34

на клятвах, гільдії, університети й міста з власними статутами. Усе це дало перші поштовхи до формування нового виду відносин.⁶³

Зростання торгівлі, великої кількості різноманітних релігійних течій і розвиток громадянського суспільства означали, що виникало все більше нових важелів влади. Плюралізм потребував формального обмеження правління. Розглянемо два найвагоміші приклади, що передували обмеженню представницького уряду. У 1215 році в Англії Йоан Безземельний підписав Велику хартію вольностей, яка гарантувала кожній вільній людині захист від посягання на її особистість або власність. Також король зменшив можливість збору податків, а в церквах відтепер можна було самостійно призначати служителів на духовні посади.⁶⁴ У 1220 році в Магдебурзі був розроблений пакт законів, що засновувався на ідеї свободи та самоуправління. Магдебурзьке право було ухвалене в усій Центральній Європі та багато де в Східній Європі.⁶⁵ Уже в 1222 році в Угорщині була підписана Золота булла, яка звільняла дворян і священників від податків, надавала можливість розпоряджатися власністю, захищала від арештів та конфіскацій.

Насправді всі ці події далекі від перших чітко сформованих ідей лібертаріанства. Проте вони стали міцним ґрунтом для побудови майбутнього фундаменту. Завдяки цим документам ми простежуємо ідеї свободи, формування нових класів суспільства. Ми бачимо формацію перших європейців, що були готові захищати свої права та свободу.

У XIII столітті Фома Аквінський разом з іншими філософами розвивав теологічні докази на користь обмеження королівської влади. Це було серйозним кроком на шляху до визначення влади, що може бути в руках громадян. У XVI столітті іспанські схоласти створили школу Саламанки та розробили вчення у сфері теології, природного права та економічної науки. Пізніше всі ці теми в

⁶³ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 35

⁶⁴ G.R.C. Davis, *Magna Carta* (London: British Museum, 1963), pp. 23–33.

⁶⁵ Kisch, *Germany*, 62–70, index; idem, *Jewry Law in Medieval Germany* (1949), index; I. Bershadski, *Litovskie Yevrei* (1888), 221, 234, 241–3.

розгорнутому варіанті ми побачимо в роботах Адама Сміта. Передісторія лібертаріанства досягла своєї кульмінації в період Ренесансу й протестантської Реформації.⁶⁶ Для більшого розуміння наведемо цитату Айн Ренд: «Середньовіччя було епохою містицизму, сліпої віри і покірності догмі про перевагу віри над розумом. Ренесанс став відродженням розуму, перемогою раціональності над містицизмом... — натхненною перемогою, яка привела до народження науки, індивідуалізму і свободи».⁶⁷ Проте не всі науковці погоджуються з думкою, що роль Ренесансу є такою вагомою в розбудові початків лібералізму. Тому не будемо зупинятися на цьому етапі.

Хоч Мартіна Лютера й Жана Кальвіна не можна назвати лібералами, їхня роль на чолі Реформації є дуже знаковою для розвитку ліберальних ідей. Вони зруйнували монополію католицької церкви й посприяли (самі того не усвідомлюючи) розповсюдженню протестантських сект. Деякі з них, наприклад, квакери й баптисти, внесли вагомий внесок у розвиток ліберальної думки.⁶⁸

Через роздробленість церкви священнослужителі втратили одностайну міць. На фоні ослаблення позиції релігії державці отримали можливість ствердити свою владу. В Англії протидія королівському абсолютизму викликала сильне інтелектуальне збурення. Саме в Англії XVII століття ми бачимо перші паростки протоліберальних ідей. Ці ідеї здебільшого ґрунтувалися на основі обстоювання релігійної терпимості. У 1644 році Джон Мільтон видав есе «Ареопагітика», у якому став на захист свободи релігії проти офіційного цензурування пресою. Також він писав: «Свобода — найкраща школа чесноти». Чеснота тільки тоді істинна, коли вибирається вільно.⁶⁹

⁶⁶ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. — Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. — С. 37

⁶⁷ Рэнд А. Права человека // Рэнд А. Апология капитализма. М.: Новое литературное обозрение, 2003. С.57-68

⁶⁸ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. — Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. — С. 38

⁶⁹ Ареопагитика : Речь о свободе печати, обращ. к англ. парламенту (1644 г.) / Джон Мильтон; [С предисл. прив.-доц. Казан. ун-та Мих. Мих. Хвостова]. -- Казань: тип. Д.М. Гран, 1905.

Також у XVII столітті Річард Овертон у памфлеті «Стріла, спрямована проти всіх тиранів» сформував точку неповернення, що відрізняє лібертаріанство від лібералізму. «Кожен володіє сам собою. Ніхто не має влади над моїми правами та свободами, і я не маю влади над правами і свободою інших». ⁷⁰

На думку Девіда Боуза, епоху Славної революції можна назвати часом народження лібералізму. Джон Локк вважається першим справжнім лібералом і батьком сучасної політичної філософії. У праці «Другий трактат про правління» Локк розкриває проблему, у чому сенс держави й навіщо вона потрібна. Він стверджує, що люди наділені природними правами незалежно від держави. Більше того, люди створюють державу задля захисту власних прав. І якщо влада виходить за рамки цієї ролі, громадяни мають право на повстання. ⁷¹

У XVIII столітті ідеї Локка були розвинуті багатьма авторами. Зокрема, Джоном Тренчардом і Томасом Гордоном, котрі опублікували серію газетних есе на честь Катона Молодшого, який захищав Римську республіку від Юлія Цезаря. На прикладі цього сюжету вони звинуватили владу в порушенні прав англійців. Більшість авторів сходяться на думці, що саме XVIII століття можна вважати століттям ліберальної думки. ⁷² У цей період на світ з'явився відомий ліберальний лозунг «laissez faire». Згідно з легендою, коли Людовик XV запитав торговців, чим він може їм допомогти, вони відповіли: «Laissez-nous faire, laissez-nous passer. Le monde va de lui-meme» («Дозвольте нам діяти, дайте нам спокій. Світ рухається сам по собі»). ⁷³

Залишимо Французьке Просвітлення і перейдемо до менш відомого, але більш важливого Шотланського Просвітлення. У той період шотланці боролися з англійським меркантилізмом і створили кращу систему освіти, ніж була в

⁷⁰ Richard Overton, *An Arrow against all Tyrants* (12 October 1646). Ел. Ресурс: https://www.constitution.org/lev/eng_lev_05.htm

⁷¹ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 41-42

⁷² Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 43

⁷³ Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. т. XVIIа (1896): Ледье — Лопарев, ЭСБЕ. Россия, Санкт-Петербург, 1890—1907 - с. 594—595

Англії. Вони були готові до створення й сприйняття нових ліберальних ідей. Найбільш відомими представниками стали Девід Юм та Адам Сміт. Про них ми далі поговоримо детальніше.

Девід Г'юм захищав власність і домовленості, вільну банківську справу і спонтанний порядок вільного суспільства. Виступаючи проти доктрини торгового балансу меркантилістів, він вказав на вигоди, які кожна людина отримує за умови процвітання інших.⁷⁴

Адам Сміт вважає головним завданням держави дотримання справедливості. Влада має захищати права на життя, свободу і власність. Найважливішим внеском Сміта в лібертаріанську теорію стала розробка ідеї про спонтанний порядок. На його думку, якщо ми дозволимо людям вільно взаємодіяти одне з одним, захищатимемо їхні права на свободу і власність, то порядок виникне спонтанно. Більше того, цей порядок виникне без централізованого керівництва. Одна з показових форм спонтанного порядку — це ринкова економіка — система, заснована на принципах вільного підприємництва, в якій основним регулятором економічних відносин є ринок, а попит і пропозицію врівноважує ринкова ціна. І це не єдиний приклад спонтанного порядку. Існує ще мова, яку ніхто не створив і яку ніхто конкретно не змінив. Наприклад, мова перших англійців з'явилася й змінювалася спонтанно. Ще як приклад Сміт наводить право. Звичайне право виникло задовго до створення монархії або законодавчого порядку. Так само і гроші виникли як продукт спонтанного порядку. Отже, право, мова, гроші, ринки — найважливіші інститути людського суспільства були створені спонтанно.⁷⁵ Далі ліберальні ідеї зазнали стрімкого розвитку. Найближчим часом будуть сформовані основні принципи лібералізму: ідея вищого закону, гідність людини, природні права на свободу і власність, спонтанна теорія суспільного порядку.

⁷⁴ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. — Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. — С. 45

⁷⁵ Там само. — С. 46-47

В Америці XVIII століття дебати стосовно ліберальних ідей були ще більш вагомими, ніж в Англії століття тому. Найвпливовішим із радикальних лібералів був Томас Пейн. У своєму трактаті «Здоровий глузд» він запропонував радикальну лібертаріанську теорію обґрунтування природніх прав та незалежності. Перш за все він розмежував суспільство й державу: «Суспільство створюється завдяки нашим потребам, а влада завдяки нашим вадам... Суспільство в будь-якому своєму існуванні є благо, влада ж є найкраще і найнеобхідніше зло, а в гіршому випадку — зло нестерпне».⁷⁶

Віра Пейна в спонтанний порядок підтвердилася, коли суспільство продовжило своє існування після того, як колоніальні правління були вигнані з американських міст і колоній. У своїх творах він поєднував нормативну теорію прав особистості з позитивним аналізом спонтанного порядку.⁷⁷

У 1776 році в американських колоніях була ухвалена Декларація незалежності, яку, на думку Девіда Боуза, можна вважати найвеличнішим лібертаріанським твором в історії.⁷⁸ Ідеї декларації того часу, за словами Джеферсона, були «настроями того часу, що виражалися в розмовах, листах, памфлетах і початкових курсах публічного права». Тому в Декларації немає жодної нової ідеї. І саме тому ліберальні ідеї тріумфували в Сполучених Штатах Америки.⁷⁹

Як у Сполучених Штатах, так і в Європі століття після Американської революції характеризувалося тотальним поширенням лібералізму. Конституції й біллі про права захистили свободу й гарантували верховенство права. Гільдії й монополії були майже повністю ліквідовані, а підприємці отримали

⁷⁶ The Writings of Thomas Paine, Том 1. [Moncure Daniel Conway](#) редактор. G.P. Putnam's sons, 1894. Ел. Дж

https://books.google.com.ua/books?id=DTsPAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=twopage&q&f=false

⁷⁷ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 48

⁷⁸ [Becker, Carl](#). The Declaration of Independence: A Study in the History of Political Ideas. 1922. edition New York: Vintage Books, 1970.

⁷⁹ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 49

можливість вільного ринку. Збільшилася свобода друку й релігії, міжнародна торгівля отримала свободу.⁸⁰

Індивідуалізм і природні права призвели до агітації за поширення громадянських і політичних прав рабів і жінок. У 1775 році у Філадельфії було утворене перше у світі угруповання проти рабства. У цьому ж році у видавництві Тома Пейна були опубліковані заклики на захист прав жінок. У 1848 році відбувся перший феміністичний з'їзд, де жінки вимагали тих самих природних прав, котрі «білі чоловіки» отримали ще в 1776 році.⁸¹

Протягом ХІХ століття ліберальна думка продовжувала розвиватися. Давайте коротко згадаємо найголовніші події. Єремія Бентам розробив теорію утилітаризму. У цій теорії він стверджував, що уряд повинен сприяти «найбільшому щастю найбільшого числа членів суспільства».⁸² Хоча його філософські передумови відрізнялися від передумов теорії природних прав, проте він прийшов до тих самих висновків про обмежений уряд і вільний ринок. Алексіс де Токвіль прибув до Америки, щоб подивитися, як працює вільне суспільство. А надихнувшись, надрукував спостереження під назвою «Демократія в Америці». Джон Стюарт Міль у 1859 році опублікував нарис «Про свободу». Це став свого роду гімн на захист свободи особистості. У 1851 році Герберт Спенсер видав дослідження «Соціальна статика», в якому обґрунтував свій «закон рівної свободи». Цей твір, на думку Боуза, є найбільш раннім і ясным викладом сучасного лібертаріанського кредо.⁸³ Основний принцип Спенсера полягає в тому, що «кожна людина може вимагати повної свободи реалізовувати свої здібності, якщо це не заважає всім іншим людям мати таку ж свободу».⁸⁴

⁸⁰ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 51

⁸¹ Там само. – С. 52

⁸² H.BURNS. Happiness and Utility: Jeremy Bentham's Equation. University College London. ел. джерело: <https://www.utilitarianism.com/jeremy-bentham/greatest-happiness.pdf>

⁸³ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 52-53

⁸⁴ T.S. Gray .HERBERT SPENCER'S THEORY OF SOCIAL JUSTICE — DESERT OR ENTITLEMENT? / *History of Political Thought* Vol. 2, No. 1 (Spring 1981), pp. 161-18

Найгостріша проблема для тогочасних лібертаріанців полягала у скасуванні рабства. Слідом за Джоном Локком Уільям Ллойд Гаррісон писав, що його мета — не просто скасування рабства, а «звільнення всього людства від панування людини над людиною, від рабства особистості, від уряду грубої сили».⁸⁵ Цією проблемою також займалися такі відомі діячі, як Фредерік Дуглас і Лісандер Спунер.

До кінця XIX століття класичний лібералізм почав поступатися позиціями новим формам колективізму і державної влади. Чому так відбулося? Адже лібералізму вдалося домогтися таких успіхів в боротьбі за свободу особистості. Це питання турбувало лібералів і лібертаріанців протягом усього XX століття. На думку Боуза, одна з проблем полягала в тому, що «ліберали стали ледащими»; вони забули застереження Джефферсона, що «ціна свободи — постійна пильність», і вирішили, що очевидна соціальна гармонія й достаток, принесені лібералізмом, відіб'ють всяке бажання відродити старий порядок. Деякі ліберальні інтелектуали висловлювали думку, що лібералізм був завершеною системою, для розвитку якої нічого цікавого зробити вже не можна. На зміну прийшов соціалізм. Це ще був незвіданий ґрунт. Тому більшість інтелектуалів ринулися досліджувати й розробляти нову концепцію.⁸⁶

До кінця століття останні ліберали втратили надію на майбутнє. Журнал *Nation* у редакційній статті писав, що «матеріальний комфорт засліпив нинішнє покоління, змусивши забути про те, звідки він з'явився». А далі, «щоб від етатизму знову відмовилися, повинні статися катастрофічні міжнародні війни». Герберт Спенсер опублікував роботу «Прийдешнє рабство» і перед смертю в 1903 році сумував через те, що світ повертається до війни і варварства. Дійсно, як того побоювалися ліберали, століття європейського світу, що почалося в 1815 році, обірвалося в 1914 році з початком Першої світової війни.⁸⁷

⁸⁵ Ronald Osborn. William Lloyd Garrison and the United States Constitution: The Political Evolution of an American Radical. *Journal of Law and Religion* Vol. 24, No. 1 (2008/2009), pp. 65-88

⁸⁶ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. — Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. — С. 54-56

⁸⁷ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. — Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. — С. 56-60

Перейдімо до розгляду концептів найвідоміших у XX столітті лібертаріанців — Мізеса, Гаєка, Ренд, Ротбарда і Хоппе.

Тим часом навіть у найважчий для лібертаріанства час продовжували з'являтися чудові мислителі, які розвивали ліберальні ідеї. Одним з них був австрійський економіст Людвіг фон Мізес. У своїй книзі «Соціалізм» Мізес показав, що соціалізм не може працювати, оскільки без приватної власності і системи цін неможливо визначити, що і як слід робити. Головним твором Мізеса дослідники вважають ґрунтовний трактат з економічної теорії — «Людська діяльність». У цій книзі представлена цілісна економічна теорія, наука, що стосується всієї цілеспрямованої діяльності людини. Мізес був безкомпромісним прихильником вільного ринку. Він переконливо показав, що будь-яке втручання уряду у функціонування ринку призводить до зменшення багатства і зниження загального рівня життя.⁸⁸

Важливим для нашої роботи є розгляд діяльності учня Мізеса — Фрідріха Гаєка. Він не тільки був відомим економістом, що отримав Нобелівську премію в 1974 році, а й одним із найвідоміших соціальних мислителів століття. У своєму найвідомішому творі «Дорога до рабства» (1944), Гаєк попереджав країни, які в той час підтримували тоталітаризм, що планова економіка веде не до рівності, а до нової станово-класової системи, не до процвітання, а до бідності. Це закінчиться не свободою, а рабством.⁸⁹

У своїй останній книзі «Згубна самовпевненість» (1988) Гайек повернувся до проблеми, що стояла в центрі його наукових інтересів: спонтанного порядку — «результату людської діяльності, але не задуму». Згубна самовпевненість інтелектуалів, каже він, полягає в припущенні, що розумні люди можуть спроектувати економіку або суспільство краще, ніж хаотичні взаємодії мільйонів людей.⁹⁰

⁸⁸ Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, ed. Bettina Bien Graves (4th revised edition) (Irvington-on-Hudson: Foundation for Economic Education, 1996).

⁸⁹ Фридрих Август фон Хайек. *Дорога к рабству*. Перевод. М. Гнедовский, Издание на русском языке AST Publishers, 2010 ел. Джерело: <https://mybook.ru/author/fridrih-fon-hajek/doroga-k-rabstvu/read/>

⁹⁰ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В.

У 1940-х роках американський читач відкрив для себе культову письменницю Айн Ренд. Слідом за Мізесом і Гаєком вона пропагувала лібертаріанські ідеї. Книга «Атлант розправив плечі» надихнула читачів перейнятися філософією об'єктивізму.⁹¹ Незабаром після публікації роману з'явилася книга економіста з Чиказького університету Мілтона Фрідмена «Капіталізм і свобода», в якій автор стверджував, що політична свобода не може існувати без приватної власності й економічної свободи. У 1976 році він отримав Нобелівську премію за здобутки в грошовій теорії. Однак завдяки книзі «Капіталізм і свобода», колонці в журналі Newsweek, яку він вів протягом багатьох років, а також книзі й серії телепередач 1980 року «Свобода вибору» він став найвідомішим американським лібертаріанцем минулого століття.⁹²

Інший економіст, Мюррей Ротбард, зіграв важливу роль у створенні як теоретичної структури сучасної лібертаріанської думки, так і політичного руху, пов'язаного з цими ідеями. Він написав великий економічний трактат «Людина, економіка і держава», чотирьохтомну історію Американської революції, «Етику свободи», популярний лібертаріанський маніфест «До нової свободи» та багато іншого. Лібертаріанці порівнювали його як з Марксом, творцем комплексної політико-економічної теорії, так і з Леніним, активним організатором радикального руху.⁹³

Перейдемо до найвагомішого, на нашу думку, наукового внеску в розвиток лібертаріанської теорії. У 1974 році лібертаріанство пережило вибух інтересу й поваги до себе в науковому середовищі завдяки публікації твору філософа Роберта Нозіка. Його твір «Анархія, держава та утопія» повернув свідомість читачів у зовсім нове русло. Нозік дав відповідь на питання, яке хвилювало всі попередні покоління. Як може існувати мінімальна держава? Він виклав аргументи, з яких випливало: «... [існування] мінімальної держави, обмеженої вузькими функціями захисту від насильства, злочинства, шахрайства,

Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 59-65

⁹¹ Там само. – С. 59-65

⁹² Там само. – С. 59-67

⁹³ Там само.

примусу до виконання договорів і т. п., є виправданим, проте якщо більш громіздка держава буде порушувати права людей, то її існування буде невинуватим; тому мінімальна держава є правильною [метою]». ⁹⁴

Книга Нозіка поряд з книгою Ротбарда «До нової свободи» і нарисами Айн Ренд з політичної філософії визначила зміст поглядів сучасних лібертаріанців, які значною мірою заново сформулювали закон Спенсера про рівну свободу. «Люди мають право робити все, що хочуть, якщо вони поважають рівні права інших. Завдання держави — захищати права людей від зовнішніх агресорів і від сусідів, які вбивають, гвалтують, грабують, нападають на нас або займаються шахрайством. Але якщо держава перебільшить свої повноваження, вона тим самим порушить наші права і свободи». ⁹⁵

Ось ми і розглянули довгий шлях становлення й розвитку лібертаріанства від VII століття до н.е до XX століття н.е. Тепер необхідно поглибити наше дослідження аналізом праць двох найважливіших атлантів лібертаріанства. Як ми вже зрозуміли, першопрохідцем сучасного лібертаріанства більшість вважає Фрідріха Гайєка. Його основною рисою стала повага до особистості як такої. Тобто визнання абсолютного суверенітету поглядів і нахилів людини у сфері її життєдіяльності. А також переконання в тому, що кожна людина повинна розвивати властиві їй обдарування». ⁹⁶ Основний принцип Гайєка полягає в тому, що «організовуючи ту чи іншу область життєдіяльності, ми повинні максимально спиратися на спонтанні сили суспільства і якомога менше вдаватися до примусу». ⁹⁷

Свобода необхідна, щоб дати місце непередбаченому й непередбачуваному, з неї народжуються можливості досягти багатьох з наших цілей. При цьому «свобода особистості несумісна з верховенством однієї мети, яка підкорить собі все життя суспільства. Єдиним винятком з цього правила є у

⁹⁴ Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Р.Нозик – М.: ИРИССН, 2008. – 341 – 362.

⁹⁵ Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / Дэвид Боуз ; Пер. с англ. Под ред. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, Cato Institute, 2004. – С. 59-67

⁹⁶ Хайек Ф. Дорога к рабству. М., 2012. – С. 52

⁹⁷ Там само. – С. 57

вільному суспільстві війна або інші локалізовані в часі катастрофи. Мобілізація всіх громадських сил для усунення такої ситуації стає тією ціною, яку ми свідомо платимо за збереження свободи в майбутньому... Можна тимчасово пожертвувати свободою заради більш міцної волі в майбутньому. Але не можна робити цей процес перманентним».⁹⁸

Мирне співіснування людей у суспільстві є можливим тільки за умови дотримання загальних правил. Ці правила і є правом, спочатку розвинутим з процесу врегулювання суперечок. Справа в тому, що закони ніким спеціально не встановлювалися, вони просто накопичувалися один за іншим з вирішенням суперечок. Закони, за Гайєком, по-перше, повинні бути загальними й абстрактними, по-друге, — не мають на меті регулювання конкретних дій громадян і, по-третє, — мають бути доступними для загального ознайомлення й чітко сформульовані.⁹⁹

Гайек визнавав, що «цілком може виявитися, що вільне суспільство, як ми його знаємо, несе в собі сили саморуйнування, що завойована свобода сприймається як саме собою зрозуміле і її перестають цінувати й що вільний розвиток ідей, що становить сутність вільного суспільства, веде до руйнування самих підстав останнього».¹⁰⁰ Він пропонував розробити нову ліберальну програму, яка надихнула б молодих людей слідувати «істинно ліберальному радикалізму».

Хоча роботи Гайєка й до цього дня залишаються надзвичайно впливовими, зміст поглядів сучасних лібертаріанців багато в чому змінився. Більшою мірою вони відштовхуються від книги американського професора Роберта Нозіка «Анархія, держава та утопія». На ньому ми зараз і зупинимось.

Роберт Нозік пропонує одну з найпопулярніших політичних ідей 1980-1990-х років. Вона стала основою неолібералізму — політичного вчення, на основі якого в той період будували свою політику Рональд Рейган і

⁹⁸ Хайек Ф. Дорога к рабству. М., 2012. — С. 276-277

⁹⁹ Там само. — С. 134

¹⁰⁰ Хайек Ф. Капитализм и истории. Челябинск. 2012 — С. 256

Маргарет Тетчер. Його принцип простий. Головна ідея — «люди мають право власності щодо самих себе і своєї праці й мають право самостійно вирішувати, що з ними стане й що вони будуть робити, а також мають право пожинати плоди своїх дій»¹⁰¹. Якщо люди мають права, то «є дії, які не можуть заподіяти індивіду ні окрема людина, ні група осіб (без порушення цих прав)».¹⁰² Тепер ми приходимо до висновку, що звичне для нас державне «оподаткування доходів, зароблених працею, еквівалентне примусовій праці».¹⁰³ Держава повинна обмежити себе роллю «нічного сторожа», як на цьому традиційно наполягали ліберали.¹⁰⁴

Ідея соціальної рівності також подобається Нозіку. Але вона категорично суперечить його головній ідеї, а саме ідеї свободи. Він виводить нове поняття справедливого суспільства. Це суспільство має будуватися на трьох китах: принцип справедливого присвоєння нічийого майна; принцип справедливого переходу майна у володіння іншої людини; принцип виправлення кривд, скоєних у минулому. Усі разом принципи становлять каркас ідеї самовласності — ключового поняття філософської концепції Нозіка.¹⁰⁵

Морально виправданим Нозік вважає все те, що є «вільним» або «добровільним». При цьому критерій «свободи» або «добровільність» Нозік визначає, виходячи з того, чим викликаний у кожній конкретній ситуації той чи інший вибір індивіда.¹⁰⁶ Інтереси суспільства для Нозіка далеко не на першому місці й узагалі здаються йому дуже незрозумілим поняттям. «Немає ніякого громадського суб'єкта... Є тільки окремі люди, різні люди, у кожного з яких власне життя». Відповідно, навряд чи можна говорити про інтереси всього суспільства, а якщо індивіда «використовують заради вигоди інших, це означає, що його використовують, а вигоду отримують інші. І нічого більше.

¹⁰¹ Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Р.Нозик – М.: ИРИСЕН, 2008. – С. 219.

¹⁰² Там само – С. 11

¹⁰³ Там само – С. 216

¹⁰⁴ Там само – С. 45

¹⁰⁵ Там само – С. 52-67

¹⁰⁶ Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Р.Нозик – М.: ИРИСЕН, 2008. – С. 325-327

Відбувається тільки те, що з ним щось роблять заради інших. Розмови про благо всього суспільства приховують цей факт».¹⁰⁷

Отже, ми розглянули шлях формування політичної течії лібертаріанства, означили етапи формування найважливіших лібертаріанських думок і нарешті прийшли до сучасності. Тепер проаналізуємо, до яких ключових ідей-цінностей дійшла концепція лібертаріанства:

- *Індивідуалізм*. Тільки індивіди роблять вибір і відповідають за свої дії. Поступове визнання індивідуалізації все більшого кола людей — жінок, людей різних рас і релігій — один з найбільших тріумфів лібертаріанців у Західному світі.

- *Права особистості не надаються державою*. Вони притаманні людині від природи.

- *Спонтанний порядок*. Суспільство повинне підтримувати високий ступінь порядку. Відкриттям лібертаріанства є розуміння того, що порядок виникає спонтанно за допомогою тисяч (мільйонів) людей, що прагнули до досягнення власних цілей, координували власні дії з діями інших людей.

- *Верховенство права*. Означає, що люди підкорюються загальноприйнятим спонтанним нормам права, а не хаотичним наказам. І що ці норми повинні захищати свободу людей в їхніх власних пошуках особистого щастя, а не націлювати на досягнення заданого кимось результату.

- *Обмежена влада держави*. Саме обмежена влада держави — це основний політичний наслідок лібертаріанської ідеології.

- *Вільні ринки*. Це економічна система, за якою вільні люди обмінюються власністю за згодою обох сторін. Якщо держава буде втручатися в це мінімально, люди будуть водночас і більш вільними, і більш багатими.

¹⁰⁷ Там само – С. 56-57

- *Чеснота виробництва.* Сучасні лібертаріанці захищають право людей самостійно розпоряджатися заробленим і виступають проти класу політиків, що відбирають у людей чесно зароблені гроші.

- *Природня гармонія інтересів.* Індивідуальні плани однієї людини на початок бізнесу або отримання роботи можуть вступати в конфлікт з планами інших людей. Але за допомогою дії вільного ринку процвітають усі, між фермерами і торговцями немає конкуренції. Люди перебувають у конфлікті тільки за політичну владу, адже держава розподіляє винагороду на основі політичного тиску.

- *Мир.* Протягом усієї історії війна, як правило, була спільним ворогом мирних виробників і людей по обидві сторони.¹⁰⁸

Таким був довгий і насичений шлях розвитку лібертаріанських ідей, доволі важким, не завжди усвідомленим, але повсякчас гуманістично ствердним. Ці ідеї можна кваліфікувати і як основні цінності цього напрямку. На основі цих ідей-цінностей формується й ставлення лібертаріанства до насильства. Ми простежили, як рухалися тектонічні плити філософських поглядів, як формувалися думки про недоцільність влади над громадянами VII століття до н.е до сталих лібертаріанських принципів XX століття. Розглянувши історію й становлення, ми в подальшому маємо відповісти на запитання: якою є законна основа використання примусу державою і як лібертаріанська теорія критикує насильство?

¹⁰⁸ О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли. / Аэропагитика. Д.Мильтон. – М.:Наука, 1995 . – 463с. (С. 19-47)

2.2 ЛІБЕРТАРІАНСЬКА КРИТИКА НАСИЛЬСТВА І ПРИМУСУ ДЕРЖАВОЮ

Ми розглянули історичний вектор розвитку лібертаріанських ідей. Дослідили психологічний, філософський, біологічний та інші аспекти вивчення поняття «насильства». Розглянули легітимне й нелегітимне насильство як взаємозалежні явища. Настав час об'єднати лібертаріанські погляди зі ставленням держави до насильства й примусу.

Як писав відомий лібертаріанський філософ Роберт Нозік, «у моральному плані жодне життя не переважає інші... Немає виправдань, що дозволяють пожертвувати однією людиною заради інших».¹⁰⁹ Неможливо без протиріччя стверджувати, ніби тільки один або деякі гідні свободи; якщо я визнаю існування інших людей і пов'язую свій статус людини зі свободою, то я не можу відмовити в цьому всім іншим, за якими я визнав аналогічний статус; в іншому випадку я або повинен вважати невольним і себе, або скотитися в соліпсизм (який суперечить досвіду). На ділі там, де вільні мало хто, не вільний ніхто, і будь-хто може позбутися своїх привілеїв та власності, оскільки тут загублений універсальний принцип свободи. Свобода, якщо вона взагалі можлива як моральне правило, повинна бути тільки універсальною.¹¹⁰

Перед тим, як розглядати ставлення лібертаріанців до насильства, давайте згадаємо, що таке мораль узагалі. Для цього варто звернутися до Канта. За його переконанням, моральне правило може називатися універсальним, якщо воно: (1) може бути застосоване до всіх можливих об'єктів, ситуацій і (2) визнається з боку всіх можливих моральних суб'єктів. У цьому сенсі воно буде моральним законом, тобто загальним безумовним правилом. Саме Кант першим виявив ці ознаки морального закону і вивів їх у своїх двох знаменитих формулюваннях. Перше окреслює закон як вимогу універсальної застосовності: «Роби тільки відповідно до такої максими, керуючись якою, ти в той же час можеш

¹⁰⁹ Нозік Р. Анархия, государство и утопия. – М., 2008. – С. 58

¹¹⁰ Там само.

побажати, щоб вона стала загальним законом»¹¹¹. Друге формулювання кантівського категоричного імперативу говорить, що закон однаковий для всіх: «Роби так, щоб ти завжди ставився до людства й у своїй особі, і в особі всякого іншого також, як до мети, і ніколи не ставився б до нього, тільки як до засобу».¹¹² Ті правила, які проходять перевірку на універсалізацію з цих двох точок зору, можуть вважатися загальними, справжніми моральними законами.

Лібертаріанські філософи повністю підтримують позицію Канта. Продовжуючи його думку, М. Ротбард постулює «non-aggression principle», а Р. Нозік вводить поняття «лібертаріанського обмеження». За Ротбардом, абсолютно неприпустимим з точки зору моралі вважається ініціювання насильства. На думку філософа, «людина, яка захоплює власність іншого, живе в протиріччі зі своєю людською природою. Справа в тому, що, як ми бачили, людина може жити й процвітати тільки за допомогою виробництва й обміну продуктами. З іншого боку, агресор є зовсім не виробником, а хижаком, він живе, паразитуючи на праці та продукції інших».¹¹³

Агресія також виявляється злочином з точки зору права й повинна бути припинена за допомогою зустрічного насильства. Однак відповідь на агресивне насильство не суперечить універсальній забороні, оскільки є лише реституцією прав, відновленням «status quo», а не ініціюванням насильства або обмеженням чийхось прав. Заборона агресивного насильства — це не унікальний і новітній винахід лібертаріанців. Це універсальне правило, яке стихійно склалося багато тисячоліть тому (у вигляді родових «табу»), лягло в основу досягнень цивілізації (а зачатки його можна виявити в інстинктивних механізмах гальмування агресії до родичів, властивих багатьом тваринам). Тільки тому, що люди вірять, що нападати і завдавати шкоди — недобре, а працювати й обмінюватися результатами праці — добре, людство змогло досягти сучасних

¹¹¹ Кант И. Основы метафизики нравственности // Кант И. Критика практического разума. — СПб., 2005. — С. 82-83

¹¹² Там само. — С. 90

¹¹³ Rothbard M.N. The Ethics of Liberty. — N.Y. ; L., 1998. —p. 50

висот розвитку. Однак саме по собі «лібертаріанське обмеження» як універсальний принцип має бути тісно пов'язане з певною теорією прав.¹¹⁴

У межах ліберального підходу всі права можуть зводитися до прав власності. Наприклад, згідно з М. Ротбардом, «індивід не має «права свободи слова»; право, яке він дійсно має, — це право найняти концертний зал і звертатися до людей, які прийшли в це приміщення. Він не має права на «свободу друку»; право, яке він дійсно має — це право написати й опублікувати памфлет, а також продавати цей памфлет тим, хто бажає його купити (або роздавати безкоштовно тим, хто бажає його взяти). Таким чином, усе, що він має в цьому випадку, — це права власності, включно з правом добровільного контракту й передачі частини або всіх цих прав».¹¹⁵

За Робертом Нозіком, жорсткі обмеження морального характеру на те, що нам можна робити, відображають той факт, що люди існують окремо одне від одного. Тому немає можливості встановити моральний баланс між ними. Знову ж таки, у моральному плані жодне життя не переважає інші так, щоб можна було досягти збільшення сумарного суспільного блага. Немає виправдань тому, що існує жертва однієї людини заради інших. Як висновок, з'являється центральна ідея — а саме, що є різні люди, які живуть кожен своїм життям і ніким з них не можна пожертвувати заради інших. Цей постулат породжує «лібертаріанське обмеження», яке забороняє агресію проти іншого.¹¹⁶

У того, хто відкидає це обмеження, є три альтернативи, на думку Роберта Нозіка:

- 1) він повинен відкинути всі жорсткі обмеження;
- 2) він повинен дати інше пояснення того, чому взагалі існують жорсткі моральні обмеження, а не просто максимізувати кінцевий стан, з якого все ж виведеться те саме жорстке (лібертаріанське) обмеження;

¹¹⁴ Rothbard M.N. The Ethics of Liberty. — N.Y. ; L., 1998. — p. 50

¹¹⁵ Rothbard M.N. The Ethics of Liberty. — N.Y. ; L., 1998. — p. 113-114

¹¹⁶ Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозик ; пер. с англ. Б. Пинскера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куяева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 57-59

3) він може погодитися з переконливо представленою центральною ідеєю про окремість людей і при цьому вважати, що агресія проти іншої людини сумісна з цією ключовою ідеєю.

Таким чином, ми маємо перспективний начерк логічного переходу від моральної форми до морального наповнення. Відтепер Мораль = Жорсткі Моральні Обмеження. Але в подальшому потрібні будуть інші кроки, щоб прийти до заборони патерналістської агресії — загрози насильства або використання насильства заради блага тої людини, проти якої це насилля спрямоване. Для цього потрібно зосередитися на тому факті, що існують окремі люди, кожен або кожна з яких розпоряджається своїм власним життям.¹¹⁷

Цю позицію наразі постулюють і сучасні лібертаріанці. До прикладу, Г. Ю. Канарш упевнений, що реально існує лише індивідуальне благо й суспільне благо (як сукупне благо індивідів), а загальне благо як атрибут якоїсь тотальної соціальної цілісності — фікція, що прикриває прагнення одних людей панувати над іншими. Зрештою, усі права, якими володіє держава, є похідними. Вони отримують легітимність від цих початкових природних прав, які не потребують додаткового морального обґрунтування.¹¹⁸

Ось як виглядає правильний підхід до взаємовідносин між владою і суспільством, на думку лібертаріанців. Людей в уряді треба розглядати як представників громадян. Функції держави повинні бути обмежені допомогою громадянам у захисті їхніх прав від будь-якої особи або групи. Отже, закони, що карають такі діяння, як убивство, зґвалтування, крадіжка, грабіж, розтрата, шахрайство, обман, захоплення заручників, вторгнення, є належним використанням державної сили, бо такі діяння мають на меті порушення чийхось прав. І навпаки: будь-яка діяльність, яка є мирною, добровільною та чесною, повинна бути вільна від покарань або державного втручання. Не повинно бути, наприклад, законів, які карають за ухилення від військової

¹¹⁷ Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозик ; пер. с англ. Б. Пинскера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 57-59

¹¹⁸ Канарш Г.Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация: монография. М.: МГУ, 2011. — С 70-72

служби, за пропозицію на ринку запотребованих споживачами товарів і послуг або за володіння власністю, яку інші вважають небажаною. Уряд зобов'язаний поважати права.¹¹⁹

За аналогією, люди в уряді зобов'язані виконувати законні функції так, щоб дотримувалися й не порушувалися права громадян. Суть уряду полягає в тому, що вони мають у своєму розпорядженні силу. То коли використання сили можна обґрунтувати? Відповідь очевидна. Урядова влада повинна застосовуватися тільки для захисту громадян від тих, хто порушує їхні права. Презумпція завжди повинна бути проти використання сили. Тягар доказу справедливості застосування сили завжди лежить на тих, хто закликає до її використання.

Ми завжди повинні пам'ятати, що, закликаючи уряд до дії, ми просимо уряд вислати озброєних людей, які візьмуть під контроль наших співгромадян; заберуть частину їхнього заробітку або майна у вигляді податків; нав'яжуть їм певні правила поведінки; накладуть покарання, такі як штрафи або ув'язнення.

Лібертаріанська критика насильства невід'ємно існує з критикою держави. Ось, для прикладу, як Роберт Нозік вирішує проблему насильства в суспільстві. На його думку, держава претендує на монополію вирішувати, хто й коли може використовувати силу. Держава говорить, що тільки вона може вирішувати, хто й за яких умов може застосувати силу. Саме вона залишає за собою виняткове право розглядати питання про легітимність і допустимість будь-якого застосування сили на своїй території. Як наслідок, вона заявляє про своє право карати всіх, хто порушує заявлену монополію.¹²⁰

Тобто держава як апарат насильства не бере на себе зобов'язань вирішувати, що є моральним, а що ні. Вона переймається тільки тим, щоб не втратити монополію на насильство. Якщо всередині держави з'являється альтернативний авторитетний орган, що бере на себе відповідальність

¹¹⁹ David Bergland. *Libertarianism in One Lesson: economics, freedom, liberalism, libertarianism*. Orpheus Publications (1993) – 126р. ЗНАЙТИ СТОРІНКУ

¹²⁰ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куяева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 42

визначати легітимність застосування сили, то жодна держава не зможе не застосувати покарання проти такого угруповання. Таким чином, з'являється замкнуте коло, у межах якого нам важко аналізувати правову допустимість. Тому Нозік пропонує новий підхід до правової системи, в якій би не використовувалося поняття держави.¹²¹

Тут Нозік вводить поняття «ультрамінімальної та мінімальної держави». Для суспільства ці види є прототипом такого собі «нічного сторожа». Піклування про захист прав від порушення — ось єдина легітимна функція держави. Усі інші функції не легітимні, бо самі допускають порушення прав.¹²² Детальніше ми звернемося до цієї теми в розділі III, адже зараз маємо розглянути тільки критику.

Також Ролз вводить два нових принципи свободи від держави. «Перший принцип: кожен повинен мати рівні права щодо найбільшої схеми рівних основних свобод, сумісних з подібними схемами свобод для інших. Другий принцип: соціальні й економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб: а) від них можна було б розумно очікувати переваги для всіх і б) доступ до положень (positions) і посад був би відкритий усім».¹²³ Тут передбачається рівність щодо основних свобод, що визначають вихідні положення людини в суспільстві, які визначають умови її діяльності й нерівність щодо можливих результатів цієї діяльності. Але вигоду повинні мати всі. Значить, суспільство допускає і принциповий перерозподіл доходів, хоча б у вигляді диференційованого податку. Ролз поєднує звичний для лібералів принцип обмеження впливу держави до функції нічного сторожа. Тобто повну відсутність втручання в розподіл доходів. Але в цій системі необхідно має зберігатися дотримання базових свобод. Це хоч і видозмінений, але все ж комунітаристський (від англійського community — громада, спільність) принцип, який вважає за необхідне турботу про загальне благо. Суть з'єднання

¹²¹ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 42

¹²² Там само — С. 50

¹²³ Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1995. - С. 66.

полягає в тому, що пріоритет надається першому принципу — як фундаментальному розумінню справедливості як чесності.

Ми знаємо, що окрім фізичного існують й інші види насильства. Сучасні лібертаріанці більшою мірою роблять акцент на економічному факторі розвитку суспільства. Про агресію зазвичай міркують у правових або етичних термінах. Ми ж розглянемо узаконену агресію, яка має економічну природу. Пригадаємо, що суть агресії полягає в тому, що ви опиняєтеся в статусі об'єкта, втрачаєте свою волю й стаєте ресурсом для суб'єкта, який здійснює агресію щодо вас.¹²⁴ Відповідно, з погляду лібертаріанства, саме держава найчастіше постає в ролі суб'єкта, у той час як громадянин повсякчас є об'єктом, тобто рабом. Ступінь вашого благополуччя й тієї користі, яку ви приносите іншим, а також загалом ефективність процесів узгодження в суспільстві визначаються тим, наскільки часто ви з суб'єкта перетворюєтеся на об'єкт. І звичайно ж із тим, як багато ви втрачаєте в такому об'єктному стані.¹²⁵

Отже, підсумуємо все, до чого ми прийшли у цьому розділі. Моральний принцип, яким послуговуються лібертаріанці, — це принцип власності самого себе. Кожен індивідуум належить собі. Ніхто не володіє іншим. Володіти чимось означає, що власник має право вирішувати, що робити з цією річчю й, що важливо, — інші такого права не мають. Кожен з нас має право розпоряджатися своїм життям, тілом і власністю. Кожен повинен поважати аналогічні права інших людей. З цього принципу випливає, що особа, чие життя, тіло або власність піддаються загрозі з боку іншої особи, має законне право боронити їх усіма необхідними силами. Якщо я маю право захищатися, значить, й інші люди можуть допомагати мені захищати мої права. Це дає відповідь на запитання, яке обґрунтування застосування сили державою.¹²⁶ Навіть законне застосування державної влади — це небезпечна сила. Тому нам

¹²⁴ Башлаков. С. Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства / С. Башлаков, В. Золоторьов, В. Хохлов. — Київ : Ніка-Центр, 2019. - С. 211

¹²⁵ Там само, - С. 212

¹²⁶ David Bergland. Libertarianism in One Lesson: economics, freedom, liberalism, libertarianism. Orpheus

ніколи не слід закликати до її використання, крім випадків очевидної необхідності захистити свої права або права наших співгромадян. Люди в уряді насамперед зобов'язані думати про своїх громадян.

У наступному розділі III ми розглянемо альтернативні шляхи подолання насильства в державі з погляду лібертаріанців. Перед нами стоїть складне завдання — віднайти апарат насилля в найгуманнішій політичній системі сьогодення.

РОЗДІЛ III. ЦІНІСНО-НОРМАТИВНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЛЕГІТИМНОГО НАСИЛЬСТВА В ЛІБЕРТАРІАНСТВІ

3.1 ЛІБЕРТАРІАНСТВО ЯК НОВИЙ ВИД ЯКІСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Феномену насилля як онтологічної та етичної засади соціального буття присвячено чимало досліджень філософів, соціологів, психологів, педагогів. Неодноразово дослідники визначали першу половину XX століття як період, коли відбувалося найбільше насильства за всю історію людства. Після усвідомлення масштабів руйнації, науковці та політики зайнялися створенням міжнародних організацій, що запобігали б ескалації насилля в соціумі.

Проте, ми можемо прослідкувати неефективність цих організацій на міждержавному рівні. Адже до сьогодні можна спостерігати спалахи агресії як між урядовими військами та протестувальниками, так і цілковите знищення тоталітарними державами своїх громадян. Тому ми сміливо можемо заперечити таку популярну тенденцію розподілу «історії на насильницьку (до кінця XX століття) та ненасильницьку (від кінця XX століття дотепер)».¹²⁷

Якісно новий етап історії пов'язується з утвердженням демократичних підвалин на противагу політиці насилля. Військові та збройні агресії стали менш дієвим інструментом для розв'язання політичних конфліктів, поступаючись економічним, соціальним, дипломатичним та культурним інструментам.¹²⁸ Саме в цей час формуються головні принципи Лібертаріанства, що якісно змінюють погляд на формування держави. Ця течія, як ми бачили вище, постулює найгуманніші принципи існування суспільства. Давайте розглянемо тепер, яким чином лібертаріанці знаходять можливість боротися з насильством у світі.

У попередніх розділах ми детально розібралися в питанні насильства з філософської, психологічної, політичної, правової та інших важливих точок

¹²⁷ Сергій Макеев. Інституційна генерація насильства / Соціокультурні чинники легітимації // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2 –С. 62-63

¹²⁸ Наукові записки КУТЕП. Вип. 18, 2014. Серія: «Філософські науки»

зору. Також ми дослідили проблему легітимації в суспільній і політичній сферах, розглянули історію формування та головні вектори напрямку лібертаріанської доктрини.

У цьому розділі ми згадаємо головні ідеї лібертаріанства, які якісно відрізняють цю філософську й політичну течію від інших. Для нас буде важливим виділити загальні принципи легітимної взаємодії правової системи з соціумом. У першій частині останнього розділу ми розглянемо позитивні риси лібертаріанства, що забезпечують якісну соціальну взаємодію на всіх рівнях комунікації. Також ми розкриємо концепцію мінімальної держави Роберта Нозіка з точки зору легітимності використання насильства. Отже, давайте згадаємо головні ідеї лібертаріанців, підсумуємо сказане і глибше розберемося в деяких моментах.

На думку лібертаріанців, для людей існують тільки два шляхи комунікації. Перший — за допомогою *сили*, другий — шляхом *добровільної співпраці*. Усі дії уряду на всіх рівнях ґрунтуються на силі. Згадаймо наслідки відмови до покори: це штрафи, в'язниця, податки. З позиції лібертаріанців, уряд майже нічого не робить (а те, що він робить, зазвичай захищене монополістичним законодавством). Люди, з яких складається уряд, отримують оплату від громадян через примусове фінансування, що зветься оподаткуванням. Більше того, громадяни не можуть відмовитися від державних послуг, операцій або служб і купувати їх в іншому місці. Платники податків зобов'язані оплачувати будь-яку державну акцію і підкорятися їй навіть у разі незгоди з нею.¹²⁹

На заміну примусу з боку держави лібертаріанці пропонують використовувати *добровільну співпрацю*. У нашому суспільстві є чимало прикладів добровільної співпраці в інституційній формі. Найпоширенішою є комерційна діяльність — *вільний ринок*. Люди як індивідуально, так і для бізнесу купують і продають мільйони різних виробів і послуг. На ринку ніхто

¹²⁹ David Bergland. *Libertarianism in One Lesson: economics, freedom, liberalism, libertarianism*. Orpheus Publications (1993) – 126p. Chapter 2. An Alternative to Violent Government

нікого не примушує купувати ту чи іншу річ у якогось конкретного продавця. Нікого не змушують займатися конкретним видом діяльності або пропонувати замовнику якісь певні товари чи послуги. У відносини вільного ринку кожна особа вступає тому, що, на її думку, кінцевий результат буде для неї вигідним. У цьому ключ до розуміння того, як вільний ринок веде до економічного розвитку й зростання продуктивності. Кожен учасник вступає в угоду добровільно й виграє від неї, отримуючи те, що він хоче.¹³⁰

Лібертаріанський принцип поваги до прав усіх людей якісно виділяє цю політичну течію серед інших. Маючи справу одне з одним як громадяни, ми майже завжди мирлюбні й чесні. Ми очікуємо від співгромадян добровільної співпраці й майже завжди отримуємо її. Правова система, яка визнає й захищає права громадян виробляти й обмінювати права на власність — це основна умова мирних і плідних відносин між людьми. Що прозоріше визначені права приватної власності й що надійніше законний захист прав власності, то легше людям планувати власне майбутнє. Надійні й забезпечені права власності залишають менше можливостей для виникнення суперечок про те, хто й що може робити з цим об'єктом власності. Добровільна співпраця з іншими ніколи не несе загрози праву людини керувати своїм життям, тілом і власністю. Загрозою правам громадян є тільки примусовий механізм держави (або діяльність звичайних злочинців).¹³¹

Отже, головною метою повинно бути обмеження держави законною функцією допомоги людям у захисті їхніх прав від нападів і погроз. Тільки при такому обмеженні уряду люди отримають максимум можливостей розвивати корисні та продуктивні відносини, засновані на добровільній співпраці.¹³²

Давайте узагальнимо головні ідеологічні принципи цієї політичної та філософської доктрини:

¹³⁰ David Bergland. *Libertarianism in One Lesson: economics, freedom, liberalism, libertarianism*. Orpheus Publications (1993) – 126p. Chapter 2. An Alternative to Violent Government

¹³¹ Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозик ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 42 -53

¹³² David Bergland. *Libertarianism in One Lesson: economics, freedom, liberalism, libertarianism*. Orpheus Publications (1993) – 126p. Chapter 2. An Alternative to Violent Government

- Принцип *не-наси́льства*. Згідно з ним, у лібертаріанському суспільстві накладається будь-яка заборона на насильницьку фізичну агресію проти іншої людини, крім випадків самооборони.

- Принцип *самоприналежності*, що є філософським вираженням індивідуалізму. Тут мається на увазі, що людина належить сама собі, несе повну відповідальність за свої вчинки, є самостійним суб'єктом і повинна керуватися лише своєю волею.

- Принцип *свободи*. Мається на увазі, що все, що не є фізичною агресією, дозволено. Свобода слова, друку, зборів, і, звичайно ж, свобода володіння зброєю і взагалі будь-якої власністю в будь-яких розмірах.

Досліджувати лібертаріанство можна дуже довго і в багатьох аспектах. Проте для нас головною метою є дослідити ціннісно-нормативний процес обґрунтування концепції легітимації насильства. Лібертаріанська доктрина має багато розгалужень. Велика кількість науковців займалася розробкою цієї концепції. Більшість з цих дослідників ми згадали в попередніх розділах. На даному етапі процесу роботи нам необхідно звужити тематику ближче до конкретної мети. Найкраще ми зможемо це зробити через розгляд концепції мінімальної держави одного з найвідоміших ідеологів лібертаріанства — Роберта Нозіка.

Важливість ролі держави сьогодні все більше піддається сумніву. У процесі глобалізації ця проблема набуває все ширшого значення. Зважаючи на всі негативні наслідки зловживання державою своїх повноважень, науковці протягом XX століття винаходили нові напрямки й змінювали політичні вектори.

Провідний учений Роберт Нозік розробив концепцію мінімальної держави і представив її у своїй праці «Анархія, держава, утопія». Він був не перший, хто займався розробкою цього питання. У зарубіжній науці були ще присвячені цій темі праці: М. Ротбарда, Д. Вуда, Д. Рассмусена, Р. Вульфа, Д. Лайонса та

інших. У вітчизняному просторі концепція мінімальної держави майже не досліджена.

Отже, концепція мінімальної держави не є новою. Головні аспекти Роберт Нозік запозичив із теорії суспільного договору Локка. Далі він доповнив її власним поглядом можливого втілення на практиці. Центральна ідея концепції полягає в тезі: «Люди володіють правами, і тому є дії, які не може здійснювати по відношенню до індивідів ні окрема особа, ані група осіб (без порушення цих прав)».¹³³

У попередніх розділах ми вже розглянули, що таке природний стан для лібертаріанців. Важливо ще зазначити, що природний стан у Нозіка ґрунтується на локківському розумінні співіснування людей, що ґрунтується на дотриманні усіма членами природного закону, який забороняє завдавати шкоди життю, свободі та власності індивіда.¹³⁴ Нозік вважає свободу індивіда абсолютною цінністю і протиставляє її утилітарним цінностям, таким як благо та рівність. Індивідуальна свобода — ось що насправді є орієнтиром для визначення меж втручання держави у життя кожної людини й визначення кордонів діяльності індивідів між собою.

Свобода за Нозіком — це кінцевий принцип суспільної справедливості. Вона є самотійною цінністю, яка не слугує засобом для інших цінностей. Максимізація свободи обмежується лише правом мінімальної держави забезпечувати індивідам захист від стихійних або організованих проявів агресії інших індивідів, що можуть знищити свободу взагалі. *«Мінімальна держава — це максимальна держава, існування якої може бути виправдане. Будь-яка держава, яка є більшою за мінімальну, порушує права людей»*.¹³⁵ Проте мінімальна держава обов'язково має пройти декілька проміжних етапів.

¹³³ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Кураева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 190

¹³⁴ Кашиников Б.Н. Либеральные теории справедливости и политическая практика России. Великий Новгород, 2004.

¹³⁵ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Кураева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 193

Зауважимо, що Нозік ніяким чином не уточнює, якими саме правами володіє людина, тим самим роблячи їх необмеженими.

На думку автора, мінімальна держава виникає зі стану анархії. Такий перехід містить кілька логічних важливих етапів, що формуються паралельно й поступово. Необхідно зазначити, що ці етапи є гіпотетичними й надають абстрактну картину можливої появи держави. Сам автор заперечує наявність такої держави в реальності. Проте, як зазначає Нозік, «мінімальна держава є результатом неминучого процесу, який виникає кожен раз, коли ми маємо суспільство, позбавлене держави».¹³⁶ Він не вказує чіткі часові межі між цими етапами. А також дослідник не розглядає різні аспекти в процесі формування, такі як культурні, релігійні, економічні та інші важливі характеристики людства на кожній конкретній стадії. Отже, такими є послідовні фази формування мінімальної держави:

1. Поява значної кількості охоронних агентств;
2. Створення домінантного захисного агенства;
3. Оформлення ультрамінімальної держави;
4. Поява мінімальної держави.

Що ж означає мінімальна держава? Насамперед це врівноваження інтересів окремої особистості й суспільства. Далі — легітимне забезпечення природних прав людини на життя, свободу, власність. Можна зробити висновок, що основою мінімальної держави Нозіка стали основні принципи лібертаріанства: *індивідуалізм, права особистості, спонтанний порядок, верховенство права, вільний ринок, обмеженість державної влади*.¹³⁷

Роберт Нозік розуміє, що визначені умови поваги до прав кожного не проіснують у суспільстві довго. Тому він стверджує, що постраждала сторона має право на захист, а також на компенсацію збитків, що ґрунтується на таких моральних обмеженнях, як совість і людяність. Проблема полягає в тому, що

¹³⁶ Там само. – С. 193-197

¹³⁷ Сапон В.П. Лики либертаризма // Свобод. Мысль. 2010. - №2. –С. 267 – 272.

люди мають різні цінності, відповідно усвідомлення совісті й людяності в різних людей може відрізнятись. Як наслідок, постійні конфлікти, війни, нескінченні вимоги компенсації перетворюють бездержавний стан у хаос.

Отже, передбачаючи такі наслідки, Нозік вводить у дію першу фазу — гарантування безпеки за допомогою новостворених захисних асоціацій, які з часом будуть вимушені еволюціонувати в державу. У ці асоціації об'єднуюватимуться окремі індивіди заради захисту від агресорів. Члени таких асоціацій будуть вимушені надавати підтримку кожному учаснику, незалежно від правомірності заявлених претензій. Особа, що не приєдналася до жодної з асоціацій, буде мати можливість захищати свої права, вступаючи у відносини з агенціями безпосередньо. Далі ми розглянемо, у чому негативний аспект цієї фази, а поки переходимо до другого етапу.

Унаслідок конфліктів між асоціаціями постає необхідність у появі однієї панівної асоціації, яка б виходила за уніфіковані географічні межі та виступала б арбітром у суперечках між рядовими агенціями.¹³⁸ Ця домінантна захисна агенція наділяється правом монополії на вирішення конфліктних ситуацій не лише між агенціями, а й між індивідами, що не хочуть співпрацювати з агенціями. У разі виникнення несправедливої ситуації стосовно якогось із індивідів домінантна асоціація повинна скористатися принципом компенсації. Нозік зазначає, що ця домінантна асоціація хоч і володіє монополією на застосування насилля, проте ніяким чином не є державою.¹³⁹

Наступним проміжним етапом є утворення ультрамінімальної держави. Вона утримує за собою легітимне право на всі форми застосування сили, окрім права на самозахист. Це твердження виглядає абсурдним. Проте далі Нозік нагадує, що природні права індивіда гарантують його безпеку навіть у проявлені ним агресії безпосередньо. Ультрамінімальна держава є захисною асоціацією вищого порядку, яка отримує монополію на захист природних прав

¹³⁸ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 42

¹³⁹ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 173

лише тих членів, що платять податки на утримання різноманітних органів контролю та примусу.¹⁴⁰ Тут виникає друга проблема, на якій ми зупинимося в другій частині цього розділу.

Загалом для Нозіка головним завданням як ультрамінімальної, так і мінімальної держави є необхідність використовувати право на насилля у найбільш оптимальний спосіб, який би не суперечив моральним принципам та персоніфікував би відповідальність за протиправні вчинки. Узагалі для автора важливим є довести правомірність охоронних агентств. Ось що він говорить про їх легітимність: «Чи володіє держава, яку ми описали, легітимністю, чи законне її правління? Домінантне охоронне агентство має владу *de facto*; воно набуло цю владу й досягло домінантного положення без порушення чийось прав; воно розпоряджається цією владою по можливості найкращим чином».¹⁴¹

Останнім етапом переходу є поява мінімальної держави. Тут автор виходить із концепції Мізеса: «Завдання держави, як його бачить лібертаріанець, полягає в забезпеченні захисту життя, здоров'я, свободи й приватної власності від насильницьких нападів. Усе, що йде далі цього, є зло».¹⁴² Мінімальна держава має захищати первинні права всіх своїх громадян незалежно від того, чи платять вони податки.

Отже, обґрунтування появи мінімальної держави можна звузити до появи таких важливих елементів. По-перше, кожен індивід володіє природними правами. По-друге, існують жорсткі обмеження на порушення особистих прав. По-третє, прагнення індивіда захистити власні права веде до появи мінімальної держави — організму, який би на легітимній основі санкціонував силові дії для відновлення спокою в суспільстві.¹⁴³

Давайте ще згадаємо про три типи справедливості, які формуються тільки в мінімальній державі Роберта Нозіка. Усі вони співвідносяться з тезою про

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Мизес фон Л. Либерализм. — Социум, Челябинск, 2007. - 337с.

¹⁴³ Чалый В.А. Философские идеи Канта в политической теории Роберта Нозика // Кантовский сборник – 2014. - №2 – С. 46-51.

недопустимість використання одних членів суспільства для задоволення потреб інших. Усі ці принципи стосуються економічної сфери життя держави. Ось у чому вони полягають: 1. *Взяття у власність майна, на яке ніхто не претендує, що не буде порушувати становище інших людей* (принцип справедливого набуття); 2. *Будь-яка передача справедливо набутої власності є справедливою, тільки якщо вона є добровільною* (принцип справедливої передачі); 3. *Необхідно виправляти будь-яку несправедливість у ланцюгу передачі власності* (принцип виправлення раніше допущеної несправедливості).¹⁴⁴

Отже, держава, створена для захисту своїх членів, надає всім індивідам необхідний для функціонування головного мозку мікроелементний набір ресурсів і вимагає їх обов'язкового застосування. Інститути такої держави стежать за дотриманням прав та обов'язків, а також здійснюють цензуру і контролюють рекламну та інші види діяльності, що впливають на поведінку індивідів. Держава має право втручатися у свободу вибору, але дуже мінімально. Наведемо для прикладу ситуацію із вживанням тютюнових виробів. Коли діями індивіда керує залежність (addiction), то така політика держави дозволяє індивідам наблизитися до позитивної свободи за І. Берліном.

Як уже було сказано, тут не розглядаються звернення до питань про детермінізм і свободу волі, але можна згадати про свободу за І. Берліном — у тому сенсі, що вони зможуть діяти досить незалежно.¹⁴⁵ Безпека в такому випадку тлумачиться як «безпека від внутрішніх біологічних загроз» додатково до «безпеки від ЗМІ і т. п.». Тут повноваження ультрамінімальної або мінімальної держави розширені. Індивіди зацікавлені в сприятливому соціальному середовищі, яке забезпечується за рахунок нормалізованого біологічного стану індивідів, але дана ситуація вписується в дискусії в межах лібералізму і його критиків щодо свободи і втручання держави¹⁴⁶. З одного

¹⁴⁴ Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозик ; пер. с англ. Б. Пинскера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 80-120

¹⁴⁵ Оглезнев В.В. Интерпретация понятия «свобода» в аналитической политической философии // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2010. № 3 (11). С. 61–67

¹⁴⁶ Там само, С- 63

боку, таке втручання в життя порушує права індивіда і суперечить концепції Нозіка, з іншого — інакше особистість не захистити від самообману й самої себе.¹⁴⁷

Проте не всі лібертаріанці так вважають. На думку Мюллера, держава не має розглядатися з суто індивідуалістичної позиції. Також вони не повинна редукувати до продукту договору деяких індивідів, призначеного бути лише інструментом, що гарантує свободу безперешкодної реалізації приватних інтересів і захисту власності. До неї слід ставитися як до носія ідеї «цілісності», покликаної втручатися в процеси конкуренції в суспільстві, щоб запобігати її небажаним наслідкам з позиції загального блага. Для цього держава повинна володіти перевагою й авторитетом.¹⁴⁸

Згідно з Агамбенем, ми живемо в політичному режимі надзвичайного стану між винятком і включенням, тобто між інклюдією та ексклюдією, які не можна розрізнити. Усе це через правовстановлювальний обов'язок суверена. Ця фундаментальна дія суверенної влади є породженням «голого життя» як початкового політичного елемента і межі між природою й культурою. Політичний суб'єкт є для цієї політики просто біомасою: «... табір, а не місто сьогодні є біополітичною парадигмою Заходу».¹⁴⁹

На нашу думку, позиція Адорно і його фігура не-ідентичності може скласти конкуренцію цій тезі Агамбена. Це може статися тільки у формі радикального розвороту, згідно з яким суб'єкт повинен визначатися не психологічно, а як цілісна правова конструкція. Суб'єкт не є продуктом психології або психоаналізу, результатом бажань або інстинктів. Він не результат голоду або спраги, а отже, — і домагань якоїсь біомаси. Суб'єкт, на противагу всьому тому, що говорилося на старому Заході, може оскаржуватися тільки через закон. Суб'єкт є ніби умовою конституції й договору. Відповідно

¹⁴⁷ Клочихина В.С., Оглезнев В.В. Интеллектуальная собственность и социальная справедливость: Роберт Нозик versus Джон Ролз // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2016. № 4 (36). С. 385–403.

¹⁴⁸ MÜLLER J.B. Staat und Minimalstaat // Zeitschrift für politik. – München, 2003. – Jg. 50, H. 2. – S. 144–170.

¹⁴⁹ Агамбен Дж. Homo sacer. Суверенная власть и голая жизнь. М.: Европа, 2011. С. 230.

до цього, договір не може діяти без того, щоб не сконструювати якогось суб'єкта. Якщо ми зробимо так, щоб суб'єкт зможе визначатися не як людина, а як предмет права, тоді виявиться можливим подолати світ, в якому цінується закон табору.¹⁵⁰

При дотриманні такого стану речей, на перший погляд, вимальовується доволі прийнятна система соціальної картини. Проте наскільки вона є реалістичною? Як довго зможе існувати така утопія? Залишається багато відкритих питань. І головне питання: як зможе існувати система без насильства, що якісно регулюватиметься правом і мінімальною державою. У другій частині ми розглянемо обґрунтування ідеї легітимного насильства через концепцію мінімальної держави за Робертом Нозіком.

3.2 ОБҐРУНТУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЛЕГІТИМНОГО НАСИЛЬСТВА

У попередніх розділах ми вже розглянули морально-етичну проблему насильства. Проте, на відміну від моралі й етики, правовий спонтанний порядок більш чіткий і ясний. Він заснований на трьох основних правилах. 1. *Насильство можна застосовувати тільки у відповідь на агресію* (правило NAP); 2. *Агресія, спрямована проти іншого, повинна сприйматися, як агресія проти тебе*; 3. *Правові норми повинні бути універсальними*. Ці правила утворюють спонтанний порядок, в якому вже існують більш звичні та знайомі нам інститути — суд, судові процедури й правила та, власне, самі правові норми.¹⁵¹

Перше правило (*NAP — non-aggression principle*) є головною умовою існування «розширеного порядку людської співпраці», «ринку» або

¹⁵⁰ MÜLLER J.B. Staat und Minimalstaat // Zeitschrift für politik. – München, 2003. – Jg. 50, H. 2. – S. 144–170.

¹⁵¹ Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства / С. Башлаков, В. Золотарьов, В. Хохлов. – Київ: Ніка-Центр, 2019. – С. 156

«спонтанного порядку». Без цього принципу неможлива наша цивілізація. Це правило існує на двох рівнях. З одного боку, воно захищає від агресора, з іншого, — береже систему в цілому.¹⁵²

Однак цей принцип не працював би, якби не друге правило. Воно бере початок у стадній солідарності наших предків. Агресорові завжди протистоїть не тільки жертва, а й ціла коаліція. Тут Золотарьов звертає нашу вагу на помилковість судження щодо заслуги в цьому держави. «Держава протягом століть не боролася зі злочинністю, історично вона почала це робити тільки у XIX столітті. Держава лише **карала** злочинців і не давала приватним особам чинити самосуд, оскільки претендувала на монополію правового енфорсменту... всі тяготи (організування за необхідності патрулів, спільних кас для покриття судових витрат і діяльності з вилову злодіїв) лягали на громадське суспільство».¹⁵³

Будь-яке правило стає правилом тільки після того, як перетворюється на універсальне. Найкращим прикладом третього правила є заборона на вбивство. З ним погоджуються всі, навіть убивці. Вони, як і всі решта, не хочуть бути вбитими. Знову ж таки, лібертаріанці заперечують позицію стосовно того, що держава забезпечує рівність перед законом. «Рівність перед законом — це просто інший спосіб заявити про справедливість і універсальність правових норм спонтанних порядків».¹⁵⁴

Загалом, з позиції лібертаріанства, люди перемогли агресію не усвідомлено. Просто ті, хто не дотримувалися правил, які створюють корисні спонтанні порядки, не вижили. Проте ми сильно помилятимемося, якщо будемо стверджувати, що насильство або навіть агресія були подолані за допомогою цього порядку.

¹⁵² Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства / С. Башлаков, В. Золотарьов, В. Хохлов. — Київ: Ніка-Центр, 2019. — С. 156-157

¹⁵³ Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства / С. Башлаков, В. Золотарьов, В. Хохлов. — Київ: Ніка-Центр, 2019. — С. 158

¹⁵⁴ Там само. — С. 158

У попередніх розділах ми розглянули, як агресія й насилля руйнують процес узгодження поведінки людей, тобто як вони працюють на економічному рівні. Також ми сформуvalи для себе морально-етичну сторону питання. Тепер варто повернутися до розгляду узаконеного або легітимного насильства. Варто нагадати, що, на відміну від приватного насильства, легітимне насильство породжує специфічні феномени, які мають економічну природу.¹⁵⁵

Отже, з погляду економіки насильство — це усвідомлений акт об'єктивації, в якому ваша воля й цілі заміщуються волею й цілями агресивного суб'єкта, де суб'єкт перетворюється на об'єкт.

Знову ж таки, у всьому нашому дослідженні наскрізним є висновок, що головний ворог — держава, яка паразитує за принципом насильства. Сучасна держава, на думку лібертаріанців, існує як набір паразитичних ринків, на які під прапорами формальних державних органів працюють неформальні підприємства. Їхня діяльність обумовлена організованим регулярним насильством. Підприємства паразитичних ринків конкурують між собою за ресурси (бюджети). А страждає від цього не тільки економіка, а й кожен окремий індивід.

Повернімося до мінімальної держави. Бездержавний стан мав би враховувати моральні обмеження діяльності кожного індивіда, хоча на практиці виконати це завдання видається неможливим. Лібертаріанцям часто дорікають, що вони хочуть побудувати якесь міфічне суспільство, у якому немає насильства. Або існує схожа думка, що лібертаріанське суспільство можливе лише тоді, коли людство відмовиться від агресії. Проте ці твердження є абсурдними. Будь-яке суспільство завжди матиме проблеми з агресією. Як стверджує Володимир Золотарьов, лібертаріанська програма зводиться до того, щоб порушення NAP були винятково приватною справою.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Там само. — С. 221

¹⁵⁶ Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства / С. Башлаков, В. Золотарьов, В. Хохлов. — Київ: Ніка-Центр, 2019. — С. 167

Та і взагалі будь-яке суспільство за визначенням лібертаріанське, спільноти відрізняються лише тим, як часто порушується NAP. Соціальна еволюція й розвиток спонтанних порядків означає, що виграють ті, хто опиняється ближче до NAP. Отже, суспільство, що керується правилом «не-агресії» є найближчим до лібертаріанського ідеалу. Окрім цього, суспільство має визнавати універсальність правової системи.

Якщо згадати етапи становлення мінімальної держави за Робертом Нозіком, то можна простежити поетапну якісну зміну на користь «спонтанного порядку». Перші три кроки (поява значної кількості охоронних агентств; створення домінантного захисного агенства; оформлення ультрамінімальної держави) за кількістю обмеження прав і свобод не дуже відрізняється від старого порядку державотворення. І тільки мінімальна держава є максимально наближеною до ідеального стану дотримання лібертаріанських доктрин. Принаймні, так вважає Нозік. Проте чи не є така система насправді ілюзією? Можливо, мінімальна держава не зменшує кількість легітимного насильства?

Зараз ми розглянемо головні правила становлення мінімальної держави й перевіримо їх на відповідність принципу NAP. Отже, почнемо з першого кроку — охоронних агентств або так званих асоціацій, покликаних замінити правоохоронні органи. З часом унаслідок конфліктів між ними з'являється домінантна асоціація, яка заміняє державу. Важливо зазначити, що, на думку автора, ні домінантна агенція, ні охоронні асоціації не є віддзеркаленням старої моделі, в якій панувала несправедливість. Проте є декілька важливих аспектів, на які ми не змогли знайти відповідей. Наприклад, яким чином відбуватиметься становлення домінантної асоціації?

Проаналізувавши критику теорії Нозіка та зробивши власні висновки, ми прийшли до таких логічних наслідків. На нашу думку, найбільш вірогідною є ситуація, в якій найбагатші підприємці матимуть змогу зайняти верховну позицію правління (бути членами домінантної асоціації).¹⁵⁷ Адже одним з

¹⁵⁷ Kymlicka, W. (2002), *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, Second Edition, Oxford, Oxford University Press. –p. 125

головних напрямів розвитку, на які спирається лібертаріанство, є економічна теорія. Так чи інакше, усе ґрунтується на особистій вигоді. Ми отримуємо суспільство, яке живе за принципом прибутку. Якщо раніше справедливість визначалася тими, хто на чолі держави, то тепер це будуть вирішувати ті, хто знаходиться на п'єдесталі домінантної асоціації. Тоді чим відрізняється цей порядок від мафії? Роберт Нозік та Володимир Золотарьов вважають, що мафії та інші злочинні організації виникають унаслідок протидії державній несправедливості. За такою логікою, держава також є прототипом мафіозної структури, тільки на більш масштабному рівні. Адже вона покликана встановлювати свої порядки й керувати за допомогою важелів насильства. Щоб підтвердити нашу думку стосовно схожості мінімальної держави з мафіозною структурою, давайте розглянемо наступні тези.

Ультрамінимальна держава є захисною асоціацією вищого порядку, яка отримує монополію на захист природних прав лише тих членів, що платять податки на утримання різноманітних органів контролю та примусу.¹⁵⁸ Якщо ультрамінимальна держава захищає права тільки тих, хто платить податки, то чи означає це те, що права інших можна порушувати? Якщо так, то як це можна співвіднести з позицією Нозіка стосовно абсолютної цінності природних прав індивіда? Загалом для Нозіка головним завданням як ультрамінимальної, так і мінімальної держави є необхідність використовувати право на насилля у найоптимальніший спосіб, який би не суперечив моральним установкам та персоніфікував би відповідальність за протиправні вчинки. Так, ультрамінимальна держава є всього лише перехідним етапом на шляху до становлення абсолютно справедливого суспільства. Проте навіть на цьому етапі ми бачимо суттєву проблему, яка в подальшому може призвести до вагомої несправедливості.

Отже, обґрунтування появи мінімальної держави можна зв'язати до появи таких важливих елементів, як: природні права для кожного індивіда, жорсткі

¹⁵⁸ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозик ; пер. с англ. Б. Пинскера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 168

обмеження на порушення особистих прав, прагнення індивіда захистити свої права, що призводить до появи мінімальної держави.¹⁵⁹ Інститути такої держави стежать за дотриманням прав та обов'язків, а також здійснюють цензуру й контролюють рекламну та інші види діяльності, що впливають на поведінку індивідів. Держава має право мінімально втручатися в свободу вибору. Роберт Нозік, обґрунтовуючи позицію стосовно захисту громадян як єдиної легітимної функції, забуває розглянути можливий сценарій узурпації цією ж державою ряду індивідуальних прав. Він не розглядає ситуацію, за якої мінімальна держава могла б стати прямим агресором. А тому, знову ж таки, незрозумілими залишаються способи контролю з боку індивіда чи громадського суспільства.¹⁶⁰

Безпека в такому випадку тлумачиться як «безпека від внутрішніх біологічних загроз» додатково до «безпеки від ЗМІ і т. п.». Тут повноваження ультрамінімальної або мінімальної держави розширені. Індивіди зацікавлені в сприятливому соціальному середовищі, яке забезпечується за рахунок нормалізованого біологічного стану індивідів, але дана ситуація вписується в дискусії в межах лібералізму і його критиків щодо свободи й втручання держави.¹⁶¹ З одного боку, таке втручання в життя порушує права індивіда й суперечить концепції Нозіка, з іншого — інакше і його особистість не захистити від самообману і самого себе. Тут ми ще раз бачимо проблему цензури й моральності. Це той ціннісно-нормативний концепт легітимації насильства, який вибудовується внаслідок підтримання «ідеї загального блага», де якісний концепт свободи за Берліном перетворюється в можливість легітимно прибирати конкурентів, грабувати та спекулювати правами.

Давайте згадаємо позицію Роберта Нозіка стосовно легітимації охоронних агентств. «Домінуюче охоронне агентство має владу *de facto*; воно набуло цю владу і досягло домінуючого положення без порушення чийхось прав; воно

¹⁵⁹ Чалый В.А. Философские идеи Канта в политической теории Роберта Нозика // Кантовский сборник – 2014. - №2 – С. 46-51.

¹⁶⁰ Nozick's Libertarian Theory of Justice. Peter Vallentyne, University of Missouri. in *Anarchy, State, and Utopia—A Reappraisal*, edited by Ralf Bader and John Meadowcroft (Cambridge University Press: 2011), pp. 145-67.

¹⁶¹ Там само.

розпоряджається цією владою по можливості найкращим чином».¹⁶² Далі він уточнює: «...Домінуюче агентство і крихітне агентство або домінуюче агентство і незалежний індивід рівні з точки зору природи їх прав на примусове забезпечення інших прав».¹⁶³ Але тут виникає цікавий хід, який пояснює нам істинну легітимність.

«Домінуюча захисна асоціація отримала від багатьох людей санкцію діяти в якості їх представника при стягненні компенсації. Вона наділена правами діяти від їхнього імені, в той час як маленьке агентство наділене правами діяти від імені невеликого числа людей, а індивід наділений правами діяти тільки від свого імені. У цьому сенсі, тобто в сенсі наділення великою кількістю прав з боку індивідів, нехай такого роду, як і у інших, домінуюче захисне агентство має найбільше прав».¹⁶⁴ А отже, й найбільшу легітимність. Тобто при порушенні прав індивіда компенсація з кривдника має стягуватися за допомогою домінуючого охоронного агентства. Проте сам індивід не має права особисто стягувати компенсацію. У випадку незадовільної діяльності домінантного агентства (якщо воно не в змозі або не бажає відновлювати справедливість), індивід залишається сам на сам зі своєю проблемою. Роберт Нозік не пропонує вирішення цієї проблеми. Він радить просто змінити одну охоронну агенцію на іншу.

Тут знову варто повернутися до економічної складової процесу. Усі охоронні агенції працюють за принципом грошової компенсації. Навіть у мінімальній державі існує податок, який мають сплачувати без винятку всі. Припустімо, що скривджений індивід не має змоги сплатити цей податок. Домінантна охоронна агенція має займатися його справою, але з якоїсь причини не може надати компенсацію за збиток. Що в цьому випадку робити людині, яка не може сама встановити справедливість? Ця ситуація дуже нагадує стару

¹⁶² Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 173

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 181-182

державу, в якій є приватні агенції, що охороняють забезпечених, й одна домінантна (державна), яка вимушена також вирішувати питання безкоштовно.

Перейдемо до моральних імперативів у межах мінімальної держави. Окрім того, що завжди будуть люди, які не матимуть бажання або змоги долучитися до якоїсь із асоціацій, усередині асоціацій можуть існувати свої «моральні» закони. Моральність за визначенням є суб'єктивним поняттям, відповідно й справедливість у межах якоїсь асоціації не обов'язково буде правомірною. Знову ж таки, немає чіткого визначеного правила, яке б керувало процесом. Як говорить сам Нозік про внутрішню ситуацію в межах охоронних агентств, « моральні принципи до кінця не сформульовані, крім того, зараз немає єдиного набору принципів, який влаштовував би всіх лібертаріанців».¹⁶⁵ Незважаючи на наявність головного правового інституту, що представлений домінантним агентством, немає гарантії, що якісь закони будуть переписані не на користь окремих індивідів. Як наслідок, ми отримуємо ті ж самі проблеми з насильством. Тільки тепер на чолі легітимаційного процесу знаходиться група успішних підприємців.

Отже, яку загрозу це може нести для суспільства? Лібертаріанці визначають головну проблему держави в тому, що люди при владі зловживають своїми повноваженнями. Вони фактично грабують своїх громадян. При дотриманні спонтанного порядку та інших лібертаріанських настанов ця ієрархія несправедливості має бути подолана. Проте за відсутності чітких моральних та ціннісних легітимних норм принцип NAP втрачає свою ідейну сутність. Доки не буде сформульований чіткий лібертаріанський моральний принцип, яким би могли послуговуватися всі агенції без винятку, доти ми не можемо говорити про безпеку для суспільства.

Аналогічно лібертаріанська точка зору не має на увазі ніяких моральних або ціннісних суджень щодо дій, про які йде мова. Єдине, що має значення для неї, — чи не є ці дії першим кроком непроханої агресії. Якщо так, то агенції

¹⁶⁵ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куяева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С. 182

мають зробити компенсацію стосовно жертви. Це нагадує фільм Френсіса Форда Каполли «Хрещений батько». З цього погляду асоціації мало відрізняються від мафії, на чолі якої сидить Дон Карлеоне, який відновлює справедливість і допомагає всім, хто до нього звертається.

Нозік сам називає свою теорію утопічною. Але при цьому додає: «мінімальна держава є єдино легітимною і терпимою державою, бо вона краще за інші реалізує утопічні сподівання безлічі мрійників. Повага до наших прав, вибір власного шляху, переслідування обраних цілей в рамках власних можливостей, допомога і сприяння добровільних спілок — чи можливо бажати більшого?»¹⁶⁶

¹⁶⁶ Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинс-кера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куяева. — М.: ИРИСЭН, 2008. — С.140.

ВИСНОВКИ

Отже, у цьому розділі ми розглянули лібертаріанство як якісно новий концепт соціальної взаємодії. У першій частині була висвітлена концепція мінімальної держави за Робертом Нозіком, за допомогою якої людство зможе вийти з-під паразитичної влади держави. Згідно з ідеєю Нозіка, задля забезпечення істинної справедливості головне, що потрібно робити, — це дотримуватися «спонтанному порядку».

Усе будується за спонтанним та природним перебігом подій. Ультрамінимальна держава, як вважає Нозік, володіє монополією на всі форми застосування сили, за винятком необхідної самооборони. Водночас вона захищає й забезпечує права тільки тих, хто купує відповідні послуги. Ультрамінимальна держава неминуче перетвориться в мінімальну державу, що гарантує всім громадянам право на захист, тому всі повинні платити податки. Права, що належать державі, уже належали в природному стані кожному індивіду. Нозік вважає, що він зумів показати спонтанний процес перетворення природного стану в мінімальну державу без порушення при цьому будь-яких прав. Ми розглянули деякі важливі моменти в теорії мінімальної держави, які виявилися суперечливими й неточними за визначеннями.

Загалом для Нозіка головним завданням як ультрамінимальної, так і мінімальної держави є необхідність використовувати право на насилля у найбільш оптимальний спосіб. Тобто це вже надає легітимне право мінімальній державі на використання насильства.

Інститути такої держави стежать за дотриманням прав та обов'язків, а також здійснюють цензуру і контролюють рекламну та інші види діяльності, що впливають на поведінку індивідів. Тобто держава має право мінімально втручатися у свободу вибору, що обґрунтовується ціннісно-нормативним концептом щодо застосування легітимного насильства. Тут ідеться про захист громадян від «внутрішніх біологічних загроз» та «негативного впливу ЗМІ». Нозік аргументує це зацікавленістю індивідів у сприятливому соціальному

середовищі. Така цензура веде до маніпулювання концептом «ідеї загального блага». Як наслідок, виникає небезпека порушення прав індивідів, адже далеко не всі будуть погоджуватися з таким перебігом подій.

Роберт Нозік, обґрунтовуючи позицію стосовно захисту громадян як єдиної легітимної функції, забуває розглянути можливий сценарій узурпації цієї ж державою ряду індивідуальних прав. Незважаючи на наявність головного правового інституту, що представлений домінантним агентством, немає гарантії, що якісь закони будуть переписані не на користь окремих індивідів. Як наслідок, ми отримуємо ті ж самі проблеми з насильством. Тільки тепер на чолі легітимаційного процесу знаходиться група успішних підприємців.

Важливою проблемою, що породжує насильство з боку мінімальної держави, є відсутність чітких загальних моральних принципів, які б регулювали правові процеси всередині захисних асоціацій. Нозік визнає, що моральні принципи до кінця не сформульовані лібертаріанцями. Більше того, адепти лібертаріанства не можуть зійтися на спільному чіткому формулюванні цих принципів. Як наслідок, за відсутності чітких моральних та ціннісних легітимних норм, принцип NAP втрачає свою ідейну сутність. Доки не буде сформульований чіткий лібертаріанський моральний принцип, яким би могли послуговуватися всі агенції без винятку, доти ми не можемо говорити про безпеку для суспільства.

Загалом протягом дослідження ми часто не простежували чіткого формулювання Нозіком багатьох важливих процесів становлення мінімальної держави. Через невизначеність повної власності щодо прав на запобігання та виправлення прав (та відповідного імунітету до втрати прав) у лібертаріанській теорії є місце для радикально різних поглядів. Нозік замальовує межі, але наполеглива робота полягає у формулюванні та обстоюванні певного набору прав.

Знову ж таки, лібертаріанство не покликане знищити або викорінити насильство. Лібертаріанська програма зводиться до того, щоб порушення NAP були винятково приватною справою, що передбачає наявність економічної забезпеченості кожного індивіда.

Лібертаріанський принцип поваги до прав усіх людей якісно виділяє цю політичну течію серед інших.

Усе-таки книга Роберта Нозіка сповнена цікавими прикладами та важливими ідеями моральної теорії. Очевидно, це було головним поштовхом для інших систематичніше досліджувати основні ідеї. Є багато способів зробити свій внесок у філософію, і це, безумовно, один із них.

Зауважимо, що правовий кодекс лібертаріанства формулюється в термінах ініціювання насильства. Нанесення шкоди не згадується зовсім, оскільки існує маса законних способів завдати збитку іншим. Наприклад, якщо відкрити магазин одягу через дорогу від уже наявного магазину й переманити до себе його клієнтів, то це може зашкодити магазину, який тут з'явився першим, але не порушить його права. Іншими словами, поза законом має бути тільки порушення прав. Оскільки, відповідно до цього погляду, люди мають тільки право на свободу від зазіхань на свою особистість або власність, закон повинен лише забезпечувати виконання контрактів, а також захист індивідуальних і приватних прав власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Августин А. Исповедь / Аврелий Августин. – М.: Канон +, 1997. – 464 с.
2. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Теодор Адорно. – М.: Серебряные нити, 2001. – 416 с
3. Адорно Т. Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения / Т. Адорно, М. Хоркхаймер. – М.: – СПб.: Медиум, Ювента, 1997. – 312 с.
4. Альберт Х. Трактат о критическом разуме. / Х.Альберт – М.: Едиториал УРСС, 2003. – С. 56-80.
5. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Ханна Арендт. – К.: Дух і Літера, 2002. – 575 с.
6. Аристотель. Сочинения. В 4 т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1975. Т.1. – 550 с.
7. Баландье Ж. Політична антропологія / Ж. Баландье — К.: Альтерпрес, 2002. — 252 с.
8. Батай Ж. Психологическая структура фашизма / Ж. Батай // Новое литературное обозрение. – 1995, No 13. – С. 80-102.
9. Башлаков С. Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства / С. Башлаков, В. Золотирьов, В. Хохлов. – Київ : Ніка-Центр, 2019. – 336 с.
10. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. / П.Бергер, Т.Лукман — М., 1995. — С. 104
11. Бергер П.Л. Капіталістична революція. / П.Л. Бергер – К.: Вища школа, 1995. – 247 с.
12. Бергланд Д. Либертарианство за один урок *[Електронний ресурс]* / Д. Бергланд // Московский либертариум // http://www.libertarium.ru/libertarium/one_lesson.
13. Берлин И. Мой интеллектуальный путь / И.Берлин. – Логос, 2001, №4.
14. Берлін І. Чотири есе про свободу / Ісайя Берлін. – К.: Основи, 1994. – С. 99-176.

15. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Жан Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 258 с.
16. Боуз Д. Либертарианство. История. Принципы. Политика [*Электронный ресурс*] / Д. Боуз // Челябинск: Социум. – 2004. – // http://www.sotsium.ru/books/129/193/libertarianism_ch02.html.
17. Бреннан Д. Причина правил. Конституционная политическая экономия / Д. Бреннан, Д. Бьюкенен. – СПб., 2005. – 272 с.
18. Бриттан С. Капитализм с человеческим лицом / С. Бриттан. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – 399 с.
19. Бурдьё П. Социология политики / П.Бурдьё. — М., 1993. — 336 с.
20. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. — СПб.: Издательство "Питер", 1999. — 352 с.
21. Валлерстайн И. После либерализма / И. Валлерстайн – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
22. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Вебер М. // Избранные произведения. — М., 1990. — С. 644—706, 646—647.
23. Вейль С. Укоренение. Письмо клирику / С. Вейль. – К.: Дух і Літера, 2000. – 350 с.
24. Гайек Ф. І. Право, законодавство і свобода / Ф. І. Гайек // Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії. – Київ: Аквілон-Пресс, 2000.
25. Гайек Ф.А. Конституція свободи / Ф.А. Гаєк. – Львів: Літопис, 2002. – 555с.
26. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524с.
27. Гее Р. Свобода і розум / Р.Гее //Сучасна політична філософія. – К.: Основи, 1998. – С.165-190.
28. Геллер Э. Условия свободы / Э. Геллер. – М.: Ad Marginem, 1995. – 186 с.
29. Гёльдерлин Ф. Сочинения / Ф. Гёльдерлин – М.: Художественная литература, 1969. – 543 с.

30. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
31. Гоббс Т. Сочинения. В 2 т. / Т. Гоббс. – М.: Мысль, 1991. – Т. 2. – 736 с.
32. Гро Ф. Состояния насилия / Фредерик Гро. – М.: Логос. — 2011. — № 1 (80). — С. 149—171
33. Гусейнов А.А. Об идее абсолютной морали / А.А.Гусейнов // Вопросы философии. – 2003. – №3. – С. 3-13.
34. Гусейнов А.А. Сослагательное наклонение морали / А.А.Гусейнов // Вопросы философии. – 2001. – №5.
35. Дворкин Р. Либерализм / Р.Дворкин // Современный либерализм. – М., 1998. – 345 с.
36. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Р.Дворкін. – К.: Основи, 2000. – С.18 – 35.
37. Дёринг Д. Либерализм: размышления о свободе / Д. Дёринг. – М., 2001.
38. Дробот Г. А. Куинси Райт о конфликтах и стабильности в международных отношениях / Г.А. Дробот // Социально-политические науки, 1991, No7. – С. 85-86.
39. Єрмоленко А. М. Етика і політика / А. М. Єрмоленко. – К.: Стилос, 2001 (співавт.).
40. Єрмоленко А. М. Етос і мораль у сучасному світі / А. М. Єрмоленко. – К.: Парапан, 2004 (співавт.).
41. Жирар Р. Насилие и священное / Р. Жирар. – М.: Новое литературное обозрение, 2000. – 400 с.
42. Жувенель Б. Этика перераспределения *[Электронный ресурс]* / Б. Жувенель // Институт национальной модели экономики. – 1995. – 146 с. // http://www.libertarium.ru/libertarium/1_lib_ethics.
43. Закария Ф. Возникновение нелиберальных демократий / Ф.Закария. – Логос, 2004, №2. – С. 55-70.
44. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.

45. Канарш Г. Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация: монография / Г. Ю. Канарш. – М.: МГУ, 2011. – 236 с.
46. Кант И. К вечному миру. Сочинения. В 6 т. / Иммануил Кант. – М., 1966. – Т. 6. – С. 257-309.
47. Кант И. Основы метафизики нравственности / Кант И. // Критика практического разума. – СПб.: Наука, 2005.
48. Капустин Б.Г. Что такое либерализм? / Б. Г. Капустин // Свободная мысль – XXI. – 2004. – №8.
49. Керетинг В. Справедливость распределения или политическая солидарность / В. Керетинг // Политическая философия в Германии. – М.: Современные Тетради, 2005.
50. Кін Дж. Громадянське суспільство / Дж. Кін. – К.: К. І. С. “АНОД”, 2000. – С. 21-80.
51. Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм / П. Козловски. – М.: Республика, 1998. – 292 с.
52. Козловський В. Австрійський лібералізм: пошук нових засад індивідуальної свободи / В. Козловський // Магістеріум. Вип..13. – К.: КМ “Академія” 2004.
53. Левинас Э. Гуманизм другого человека / Э. Левинас // Избранное: Трудная свобода. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 591 - 656.
54. Легітимація і насильство. // Журнал "Філософська думка". – 2013. – №2.
55. Ллойд Д. Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость / Д. Ллойд. – М.: Югона, 2002. – 416 с.
56. Локк Д. Два трактата о правлении: Сочинения : в 3 т. / Локк Д. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 670 с.
57. Лосский Н. Бог и мировое зло. Основы теодицеи / Н. Лосский. – Прага, 1941.
58. Льоса М. В. Либерализм в новом тысячелетии [*Електронний ресурс*] / М. В. Льоса // <http://www.inliberty.ru/library/classic/354/>.

59. Макаренко В. П. Главные идеологии современности / В.П. Макаренко. – Ростов н/Д., 2000.
60. Максимов М. На грани – и за ней / М. Максимов // Знание – сила, 1988, No 3. – С. 73-81.
61. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. В 50 т. / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – М.: ГИПЛ, 1961. – Т. 20. – 827 с.
62. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе. – М.: АСТ, 2003. – 526 с.
63. Муфф Ш. К агонистической модели демократии / Ш.Муфф. – Логос, 2004, №2.
64. Муфф Ш. Витгенштейн, политическая теория и демократия / Ш.Муфф. – Логос, 2003, №3-4.
65. Мэй Р. Сила и невинность: в поисках истоков насилия / Р. Мэй. М.: Смысл, 2001. – 319 с.
66. Насильство як явище сучасного світу // Журнал "Філософська думка". – 2019. – №2.
67. Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. – К.: КУТЕП, 2014. – Випуск 18. – 393 с.
68. Ницше Ф. К генеалогии морали. Полемическое сочинение: Соч.: В 2 т. // Ф. Ницше. — М.: Мысль, 1990. — Т. 2. — С. 446.
69. Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Р.Нозик – М.: ИРИСЕН, 2008. – 424 с.
70. Ойзерман Т. И. Учение К. Маркса и идея насильственной революции *[Электронный ресурс]* / Т.И. Ойзерман // <http://www.philosophy.ru/iphras/library/marx/marx8.html>
71. Ортега-и-Гассет, Х. Бесхребетная Испания / Х. Ортега-и-Гассет // Восстание масс : пер. с исп. – М. : АСТ, 2001. – 509 с.

72. Пайпс Р. Собственность и свобода / Р. Пайпс. – М.: Моск. школа политич. исследований, 2000. – С. 271-365.
73. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – К.: Ника-Центр, 2005. – 800 с.
74. Рікер П. Право і справедливість / П.Рікер. – К.: Дух і літера, 2002. – 216 с.
75. Розанваллон П. Контрдемократия: политика в эпоху недоверия / Пьер Розанваллон // Неприкосновенный запас. — 2012. — № 4.
76. Розанваллон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П.Розанваллон. — К., 2009. — С. 12
77. Розенберг Н. Как Запад стал богатым: Экономическое преобразование индустриального мира *[Электронный ресурс]* / Н. Розенберг, Л. Бирдцелл // http://www.libertarium.ru/libertarium/1_lib_rich0
78. Ролз Дж. Політичний лібералізм / Дж.Ролз. – К.: Основи, 2000. – 382 с.
79. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж.Ролз. – Новосибирск: Новосиб. ун-та, 1995. – 535 с.
80. Ротбард М. Власть и рынок: государство и экономика / М. Ротбард. – Челябинск: Социум, 2003. – 415 с.
81. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре / Жан-Жак Руссо // Трактаты. – М.: КАНОН-Пресс, 2000. – 544 с.
82. Рыбаков В. М. Трудно стать Богом / В.М.Рыбаков. – М., ООО "Издательство АСТ", 1997 – 544 с.
83. Сабров М. Время и легитимность в немецких диктатурах XX века (сравнительный анализ) / Мартин Сабров // Новое литературное обозрение. — 2009. — № 100.
84. Сельченок К. В. Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / К. В. Сельченок // Библиотека практической психологии. – Минск: "Харвест", 1999. – С. 656.
85. Сорель Ж. Размышления о насилии / Ж. Сорель. – М.: Польза, 1907. – 225 с.

86. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор. – К.: Дух і літера, 2002. – С.5 – 14.
87. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання» / Ч. Тейлор. – К.: Альтерпрес, 2004. – С. 9 – 27, 29 – 71, 92 – 96.
88. Тейлор Ч. Непорозуміння: дебати між лібералами та комунітаристами / Ч. Тейлор // Сучасна політична філософія. – К.: Основи, 1998. – С. 524 – 544.
89. Толстой Л.Н. Путь жизни / Л.Н. Толстой. – М.: Высшая школа, 1993. – 527с.
90. Фома Аквинский. Сумма теологии. Ч. I. В 3 т. / Фома Аквинский. – К.: Ника-Центр, 2003. – Т. 2. –336 с.
91. Фрагменты ранних греческих философов. – М.: Наука, 1989. –576 с.
92. Фридман. М. Капитализм и свобода. / М.Фридман. – М.: Новое издательство, 2006. – 240 с.
93. Фридмен М. О свободе. Сборник *[Електронний ресурс]* / М. Фридмен, Ф. Хайек. – М.: Новое издательство. – 2006. // http://www.libertarium.ru/libertarium/on_freedom.
94. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм. – М.: АСТ, 2006. – 635 с.
95. Фурманов И. А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция *[Електронний ресурс]* / И. А.Фурманов. – Минск, Ильин В.П., 1996 – 192 с. // http://pedlib.ru/Books/3/0193/3_0193-1.shtml
96. Фюре Ф. Прошлое одной иллюзии / Ф. Фюре. – М.: Ad Marginem, 1998. – 640 с.
97. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. / Юрген Хабермас – СПб., 2001.
98. Хайек Ф. А. Дорога к рабству *[Електронний ресурс]* / Ф. А. Хайек. – М.: Экономика. – 1992. // http://www.libertarium.ru/libertarium/1_lib_road.
99. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф.Хайек. – М., 2006.

100. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф.А.Хайек. – М.: Новости, Catallaxy, 1992. – 304 с.
101. Хейзинга Й. Homo Ludens / Й.Хейзинга — М., 1992. — С. 113, 120, 235.
102. Челлен, Р. Государство как форма жизни / Р. Челлен. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 319 с.
103. Шлёгель К. Новый порядок и насилие. Размышления о метаморфозах насилия / К. Шлёгель. – 1995, No 5. – С. 12-19.
104. Ackerman B. Social Justice in the Liberal State. – New Haven, CT: Yale University Press, 1981. – 392 с.
105. Galston W. Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice. – Cambridge University Press, 2002. – 150 p.
106. Knight F.H. Risk, Uncertainty and Profit. – Boston and New York, Houghton Mifflin Co., The Riverside Press, 1921.
<http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP.html>
107. Palmer T.G. Saving Rights Theory from Its Friends // Palmer T.G. Realizing Freedom: Libertarian Theory, History, and Practice. – Washington, 2009.
108. Rothbard M.N. The Ethics of Liberty. – N.Y. ; L., 1998. 12. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции. – М., 2001.
109. Wahl K. Aggression und Gewalt ein biologischer, psychologischer und sozialwissenschaftlicher Überblick / Klaus Wahl. – Heidelberg: Spektrum Akademischer Verlag, 2009. – 201 S.
110. Waldron J. Liberal Rights: Collected Papers 1981–1991. – Cambridge University Press, 1993. – Cambridge University Press, 1993. – 496 p.